

Socijalna povijest u trostrukoj perspektivi: International Review of Social History, Geschichte Und Gesellschaft, Archiv Für Sozialgeschichte

Prilog daje sustavni prikaz triju inozemnih historijskih časopisa, važnih za socijalnu historiju.

Najnovija kretanja i novi pristupi (1995-1997)

Premda je informacijska tehnika odmakla toliko daleko da dobar "surfer/ica" na Internetu može trenutačno dobiti najsvježije informacije iz bilo kojeg znanstvenog područja i iz bilo kojeg dijela naše planete, na "tržištu" novih znanstvenih ideja, metoda i postignuća još uvijek najpotpuniju i relativno brzu informaciju ipak pružaju znanstveni časopisi. Otvaranjem nove zgrade Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (u daljnjem tekstu NSK) u veljači 1996. godine nije došlo do promjena u fondu niti načinu korištenja stranih znanstvenih časopisa relevantnih za povijesnu znanost - novih naslova nema¹, a pristup je korisnicima i dalje slobodan. Dok posljednja činjenica veseli, prethodna pak, osobito glede kroničnog nedostatka znanstvenih časopisa iz historiografija nama povijesno i civilizacijski bliskog kruga zemalja - Mađarske, Češke, Slovačke, Poljske - ne ostavlja previše mjesta entuzijazmu u svezi otvaranja nove zgrade središnje nacionalne knjižnice.² Poznavanje rezultata historiografija navedenih zemalja je imperativ za većinu naših povjesničara - ono omogućuje nužan komparativni pristup u izučavanju nekoliko zadnjih stoljeća hrvatske prošlosti. Ipak, postojeći fond povijesnih i po problematici srodnih časopisa na engleskom, njemačkom, francuskom i talijanskom jeziku, kojeg sam pregledala za cijelo razdoblje 1996. godine, obuhvaća unutar šezdesetak naslova eminentne časopise zapadnoeuropske i američke historiografije. Oni pružaju dobar uvid u recentne trendove i kretanja u

¹ Vidi: Katalog stranih serijskih publikacija za 1994./1996., 4. izdanje, Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb, kolovoz 1996.

² Izuzetak od pravila je časopis *Slovanský přehled*, ali njega nisam našla u slobodnom pristupu na policama, već sam ga preko kataloga naručila iz spremišta. U prvom broju za 1996. godinu glavna je tema raspad Jugoslavije, a časopis i inače pokazuje interes za probleme i historiografiju zemalja s područja bivše Jugoslavije: *Slovanský přehled: Review for Central, Eastern and Southeastern European History*, 1-2, [Miroslav Tejchman, vedoucí redaktor], Praha: Academia, 1996., 228 str.

vodećim svjetskim historiografijama, a dio njih posvetio se istraživanju problematike srednje i jugoistočne Europe, pa dakako i Hrvatske.³

Moje (ne)poznavanje stranih jezika ograničilo me je samo na prikaz časopisa na engleskom i njemačkom jeziku, a daljnje ograničenje nametnuo je moj interes, u prvom redu, prema najnovijim kretanjima u socijalnoj historiji. Moguću "nepravdu" u ovakvoj redukciji informacija teško je izbjeći, no, nadam se da sam to barem djelomično ispravila prilaganjem popisa stranih povijesnih i nekih srodnih časopisa na engleskom, njemačkom, francuskom i talijanskom jeziku koje od 1996. godine prima NSK. Ovaj popis koji prilažem na kraju navodi naslove svih stranih časopisa na spomenutim jezicima dostupne u slobodnom pristupu na odijelu strane periodike u novoj zgradi NSK-e, pa i onih šesnaest naslova koje je propustio navesti *Pregled naslova* u bibliotečnom Katalogu.⁴

Svako prikazivanje najnovijih kretanja u suvremenoj historiografiji uvijek je osuđeno na trenutačno zastarjevanje, pa čak i onda kada raspoložemo s posljednjim informacijama na Internetu.⁵ Stoga pridjev "najnovija" treba shvatiti uvjetno: prikazujem kretanja u socijalnoj historiji prema "gruboj"⁶ analizi triju jedinih stranih časopisa (na engleskom i njemačkom jeziku) izrazite socijalno-historijske orijentacije koje prima NSK - *International Review of Social History*, *Geschichte und Gesellschaft* i *Archiv für Sozialgeschichte* - i to od 1995. do kraja 1997. godine. Dakako, u fondu NSK postoji i mnoštvo najnovijih časopisa za područje socijalnih znanosti u kojima se odražavaju neki vodeći trendovi u povezivanju socijalnih znanosti i historije, s člancima ponekad i poticajnijima od onih koje nalazimo u historiografskim (tj. socijalno-historijskim) časopisima, ali ovom se prilikom u tako široke analize neću upuštati. Dovoljno je samo spomenuti da je jedan od takvih časopisa *International Social Science Journal*.⁷

International Review of Social History (dalje *IRSH*), kojeg britanski Cambridge University Press izdaje za amsterdamski Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, jedan je od prvih časopisa za socijalnu povijest. Premda uredništvo časopisa čine mahom članovi navedenog Instituta pod vodstvom Marcela van der Lindena, njegov međunarodni karakter vidljiv je po sastavu autora priloga kao i po sastavu savjetodavnog vijeća i dopisnih urednika. Već i površni pregled sadržaja u posljednje dvije godine jasno pokazuje da u časopisu dominiraju problemi vezani uz pojavu modernog radništva unatrag nekoliko stoljeća, koje se sve sustavnije prati i izvan područja razvijenog Zapada, osobito u bivšim britanskim i drugim kolonijama "Trećega svijeta". Ovaj je časopis zapravo specijaliziran za

³ U popisu koji prilažem na kraju ovoga rada zvjezdicom(*) su označeni redni brojevi časopisa koji se specijalizirano bave problematikom srednje, istočne i jugoistočne Europe.

⁴ Posljednje je izdanje kataloga koje se u siječnju 1998. godine moglo dobiti zastarjelo i nepotpuno. Vidi: *Pregled naslova* po skupinama UDK, n. dj. pod br. 1., str. 407.-442.

⁵ U Nacionalnu i sveučilišnu knjižnicu strana periodika stiže s zakašnjenjem i do šest mjeseci, pa mi nisi bili dostupni već izišli brojevi socijalno-historijskih časopisa za tekuću, 1998. godinu. U pokušaju da budem što aktuelnija služila sam se i Web-stranicama izdavača časopisa *International Review of Social History*, ali njegov sadržaj za 1998. na njima niti sredinom svibnja ove godine još nije bio naznačen, a nisu se mogle naći niti neke opće metodološke i programske odrednice časopisa za 1998. godinu: <http://www.cup.cam.ac.uk> i <http://www.cup.org/>. Jedino sam raspolagala sa oglašenim sadržajem prvog sveska časopisa *Geschichte und Gesellschaft* za 1998. god. iz njegova posljednjeg broja u 1997. god., što je bio slučaj i sa okvirnim tematskim sadržajem časopisa *Archiv für Sozialgeschichte* za za 1998. i 1999. godinu.

⁶ Časopise za socijalnu povijest sam najvećim dijelom analizirala i klasificirala prema programatskim uvodnicima, te člancima koji se teorijski i polemično osvrću na postojeće trendove u historiografiji.

⁷ Upućujem samo na *International Social Science Journal* jer mi se po raznolikosti tema specijaliziranih u svakom broju činio posebno zanimljivim. Za povjesničare kulturno-antropološkog usmjerenja osobito su zanimljivi članci uz temu "Antropologija - problemi i perspektive" (*Anthropology - Issues and Perspectives*) u rujanskom i prosinačkom broju ovog časopisa za 1997. godinu.

dio socijalne historiografije kojeg poznati njemački povjesničar Jürgen Kocka naziva "historiografija radničkog pokreta". Ovdje su uobičajeni pojmovi i teme od kojih se dobar dio veže uz, kako se jednim dijelom u našoj historiografiji smatra, nepoželjnu i zastarjelu marksističku terminologiju: radnička klasa, revolucija/revolucionaran, marksizam/marksistički, buržoazija, socijalizam, rad, nezaposlenost, ropstvo, kolonijalizam, rasna nejednakost, demokracija, industrijalizacija i sl. J. Kocka u jednom od posljednjih brojeva *IRSH*-a upravo dotiče probleme razvoja historiografije radničkog pokreta u europskim zemljama u tranziciji, tj. kako autor kaže, u zemljama u kojima je srušena komunistička diktatura.⁸

Kocka razmatra nove mogućnosti u historiografiji radničkog pokreta na temelju istočnonjemačkog postkomunističkog iskustva, upozoravajući na neka pitanja i teme koje se nisu mogle otvoriti prije 1989/1990. godine, a njegova razmatranja i prijedlozi su dovoljno općeniti da mogu djelomično poslužiti kao inspiracija i kod nas. Kocka smatra da tek treba razjasniti diskontinuitet u razvoju radničkog pokreta, tj. njegovu devijaciju od socijalističke demokracije u komunističku diktaturu. U tom smislu treba doći do obrata paradigme stare historije radništva i, sada, umjesto pitanja zašto nije radnički pokret u određenim dionicama svoje prošlosti bio radikalniji, postaviti pitanje zbog čega je radnički pokret uopće postao tako radikalan. Plodnu perspektivu koja bi dala relevantnost historiji radništva u skladu s "gorućim" pitanjima današnjice J. Kocka vidi u istraživanju interakcije tijekom razvoja dvaju procesa, tj. projekata, a to su radnički pokret i građansko društvo. On naglašava da je upravo u Njemačkoj socijalno-demokratski radnički pokret pripomogao realizaciji građanskog društva kroz usmjerenost na demokratizaciju, građanska prava, parlamentarizam, opće obrazovanje i socijalnu pravdu, tj. kroz borbu protiv antisemitizma, ksenofobije i fašizma, u čemu je često bio odaniji projektu građanskog društva od "buržoazije". Semantičku dvojnost samog pojma *Bürger* u njemačkom jeziku (označava i buržuja i građanina) Kocka objašnjava bliskošću odnosa buržoazije s građanskim društvom od 18. stoljeća, a oscilacija tog odnosa od savezništva do napetosti nameće, prema Kocki, i preispitivanje odnosa povijesti radničke klase s poviješću buržoazije.

U osvrtu na dominantne stavove u zapadnim historiografijama radničkog pokreta Kocka ustvrđuje kako im je ponajprije svima zajednički osjećaj krize te promjena paradigme u 80-tim godinama u poststrukturalističkom smislu, koja naglašava autonomiju jezika, tj. "analizu diskursa". No, praktični trendovi u časopisima specijaliziranim za povijest radništva,⁹ ističe Kocka, pokazuju da je upravo najmanje zastupljena "analiza diskursa" sa svojim lingvističkim i intelektualnim naglascima, kao što je to slučaj u povijesnoj znanosti općenito. S druge strane, u usponu je istraživanje svakodnevice radništva, a u Sjevernoj Americi i istraživanja iz perspektive (muškog-ženskog) roda (*gender history*).

Premda niti u njemačkoj povijesti radništva ne dominira neki određeni trend Kocka ipak izdvaja tri kretanja koja znatno obogaćuju tradicionalni pristup. I ovdje prisutna povijest roda je razobličila radnički pokret kao muški pokret te afirmirala istraživanje zanemarenih područja rada izvan stalnog zaposlenja, poput kućanstva i sl., u kojima uglavnom rade žene. Nadalje, premda je još uvijek slab utjecaj "lingvističkog obrata"¹⁰ u istraživanju

⁸ Jürgen Kocka, *New Trends in Labour Movement Historiography: A German Perspective*, *International Review of Social History* (dalje *IRSH*), Volume 42, Part 1, Cambridge (dalje bez oznake mjesta izdanja), 1997, str. 67-78.

⁹ Autor analizira unatrag deset godina dva specijalizirana časopisa: *IRSH* te sjevernoamerički *International Labor and Working-Class History* koji izlazi u New Yorku.

¹⁰ Peter Schöttler u svome članku "Wer hat Angst vor dem "linguistic turn"?" objašnjava kako pojam "lingvistički obrat", koji se proširio cijelom Europom, potječe iz filozofije, a u 60-tim godinama ga uvodi Amerikanac Richard Rorty. Pojam se u Americi u 80-tim godinama, a nešto kasnije i u Engleskoj, koristi i u pozitiv-

radništva u Njemačkoj, Kocka ističe da je on ovdje u određenoj mjeri već poznat iz njemačke *Begriffsgeschichte*, tj. povijesti pojmova,¹¹ koja je dala plodne rezultate u povijesti radništva. Kocka naglašava da strukture jezika, retorike i diskursa imaju svoju autonomiju, ali i aktivnu komunikaciju sa socijalnom okolinom, pa bi istraživački imperativ bio istražiti dijalektički odnos lingvističke i nelingvističke povijesne stvarnosti. U tom smislu tek treba istražiti jezik radničkog pokreta i kontekst povijesnog teksta učiniti vidljivim. Konačno, politička dimenzija prošlosti nije nikad bila zanemarivana u njemačkoj socijalnoj historiji, osim u povijesti svakodnevice, zbog čega je i izgubila uvid u "nadsvođujuće" strukture, poput države, prava, politike itd. Kocka naglašava da političku djelatnost i institucije radničkog pokreta uvijek treba istraživati unutar ekonomskog, socijalnog i kulturnog trenutka, a ne izolirano kao što je to aktualno kod nekih njemačkih povjesničara.

J. Kocka ističe da je dalji razvoj historiografije radničkog pokreta neizvjestan, ali je siguran da u nju treba unijeti više komparativnih istraživanja, koja bi uključivala i ne-europske dijelove svijeta.¹² Čini se da je od 1995. godine upravo u tom smjeru krenuo i *IRSH*. U člancima *IRSH*-a kroz cijelu 1995. godinu obrađuju se problemi bivših kolonija u Južnoj i Srednjoj Americi, Africi te Aziji u rasponu od 18.-20. stoljeća.¹³ U tom smislu je i poseban tematski dodatak *IRSH*-a na kraju 1996. godine dvostruko zaokupljen "perifernim". Posvećen je društveno "perifernom" radu radništva "Trećega svijeta", odnosno američke i azijske "periferije", koja se pruža duž razvijenoga Zapada. Upravo su istraživanja "Trećega svijeta" pokazala neodrživost stereotipnog marksističkog klasificiranja radništva i stavila naglasak na postojanje mnogostrukih identiteta i raširenu ambivalentnost "klasnog" položaja među radništvom. Ona stavljaju i naglasak na istraživanje neindustrijskog radništva, kao i na neodrživost definiranja pojma "proleter" samo muškim rodnom. Iskustva "djelomične proletarizacije" u 19. i 20. stoljeću, kojima se bave članci ovoga tematskog broja, pokazuju na primjerima Bolivije, Puerto Rica, Kariba, Indije i Bengala postojanje socijalnih grupa koje se ne mogu svrstati unutar ustaljenih "klasnih" podijela, nego zahtijevaju rekonceptualizaciju pojma radničke klase.¹⁴ Trend "neeuropske" problematike nastavljen je i u 1997. godini, s naglaskom na 20. stoljeću u prednjoazijskim zemljama i Meksiku.¹⁵

nom i u negativnom smislu za opisivanje nove kulturnopovijesne orijentacije u povijesnoj znanosti: *Geschichte und Gesellschaft* (dalje *GG*), Heft 1, Göttingen (dalje bez oznake mjesta izdanja), 1997., str. 142. Detaljnije o "lingvističkom obratu" u Sjedinjenim Američkim Državama vidi: Mirjana Gross, *Suvremena historiografija*, Zagreb, 1996., str. 330-342.

¹¹ U fondu NSK postoji njemački godišnjak specijaliziran za povijest pojmova, a njegov je zadnji svezak primljen 1995. godine: *Archiv für Begriffsgeschichte*, Band XXXVIII, [Herausgegeben von Gunter Scholtz], Bonn, 1995.

¹² Isto kao pod br. 8.

¹³ Vijay Prashad, *Marks of Capital: Colonialism and the Sweepers of Delhi*, *IRSH*, Part 1, 1995., str. 1-30; Norman Caulfield, *Wobblies and Mexican Workers in Mining and Petroleum, 1905-1924*, isto, str. 51-76.; Ibrahim Abdullah, "Liberty or Death": Working-Class Agitation and the Labour Question in Colonial Freetown, 1938-1939, isto, Part 2, 1995., str. 195-222.; Joan Casanovas, *Slavery, the Labour Movement and Spanish Colonialism in Cuba, 1850-1890*, isto, Part 3, 1995., str. 367-382.; Lyman L. Johnson, *The Competition of Slave and Free Labor in Artisanal Production: Buenos Aires, 1770-1815*, isto, str. 409-424.; Ann Mische, *Projecting Democracy: The Formation of Citizenship Across Youth Networks in Brazil*, *Citizenship, Identity and Social History*, isto, Supplement 3, 1995., str. 131-158.

¹⁴ "Peripheral" Labour? *Studies in the History of Partial Proletarianization*, *IRSH*, Supplement 4, [Edited by Shahid Amin and Marcel van der Linden], 1996.

¹⁵ Norman Caulfield, *Mexican State Development Policy and Labor Internationalism, 1945-1958*, *IRSH*, Part 1, 1997., str. 45-66; Asef Bayat, *Workless Revolutionaries: The Unemployed Movement in Revolutionary Iran*, isto, Part 2, 1997., str. 159-186.; David De Vries, *Productive Clerks: White-Collar Productivism and Sta-*

Unatrag tri godine javljaju se u *IRSH*-u i poredbena istraživanja europskog i neeurop-skog prostora. Miriam Cohen i Michael Hanagan prate industrijalizaciju, politiku, nezapo-slenost i građanska prava u Engleskoj, Francuskoj i Sjedinjenim Američkim Državama potkraj 19. stoljeća.¹⁶ Steve A. Smith istražuje radništvo, inteligenciju i marksistički pokret u Rusiji i Kini s kraja 19. i na početku 20. stoljeća¹⁷, a Klaus Weinbauer usporedno istražuje neke aspekte lučkog radništva u Sjedinjenim Američkim Državama i Hamburgu kroz cijelu prvu polovinu 20. stoljeća.¹⁸ U zapadnoeuropskoj socijalnoj historiji u 90-tim godinama općenito je zamjetan kulturno-antropološki usmjeren interes za istraživanje dječje i staračke dobi.¹⁹ Konceptija starosti komparativno se prati u francuskom i nje-mačkom radničkom pokretu na prijelazu 19. u 20. stoljeće u članku Karin Schniedewind. U posljednjem se tematskom dodatku iz 1997. godine iz rodno-povijesne perspektive komparativno istražuju zemlje razvijenoga Zapada: Švedska i SAD te u poslijeratnom raz-doblju Zapadna i Istočna Njemačka.²⁰

Vidljivo je da osim "decentralizacije" zapadnjačkih tema i komparativnog pristupa zna-tan prostor unatrag dvije godine u *IRSH*-u dobiva i rodno-povijesni pristup (*gender hi-story*), evoluirao iz kritike jednostranog i uskog pristupa u najranijoj historiji žena.²¹ Spo-menuti tematski dodatak iz 1997. pod naslovom "The Rise and Decline of the Male Bread-winner Family?" ujedinjuje u sebi sve tri tendencije. U programatskom se članku urednica ovoga tematskog dodatka Angélique Janssens zalaže za upotrebu "teorija srednjega dome-ta", odnosno, za detaljnu sustavnu usporedbu u istraživanju obitelji s muškim hraniteljima. Ovaj pristup trebao bi premostiti jaz između fragmentiranih istraživanja i potrebe da se obuhvati konkretni povijesni kontekst, kao što u svojim komparativnim priložima ovdje nastoje Lena Sommestad te Christine von Oertzen i Almut Rietzschel. Kroz sedam priloga

te-Building in Palestine's Jewish Community, 1920-1950, isto, str. 187-218.; Jeffrey Bortz, "Without Any More Law Than Their Own Caprice": Cotton Textile Workers and the Challenge to Factory Authority During the Mexican Revolution, isto, str. 253-288.; John Gal, Unemployment Insurance, Trade Unions and the Strange Case of the Israeli Labour Movement, isto, Part 3, 1997., str. 357-396.

¹⁶ Miriam Cohen i Michal Hanagan, Politics, Industrialization and Citizenship: Unemployment Policy in England, France and the United States, 1890-1950, Citizenship, Identity and Social History, [Edited by Charles Tilly], *IRSH*, Supplement 3, 1995., str. 91-130.

¹⁷ Steve A. Smith, Workers, the Intelligentsia and Marxist Parties: St Petesburg, 1895-1917 and Sanghai, 1921-1927, *IRSH*, Part 1, 1996., str. 1-56.

¹⁸ Klaus Weinbauer, Labour Market, Work Mentality and Syndicalism: Dock labour in the United States and Hamburg, 1900-1950s, *IRSH*, Part 2, 1997., str. 219-252.

¹⁹ Izdavač *IRSH*-a, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis iz Amsterdama, organizirao je prva dva velika kongresa europske socijalne povijesti (European Social Science History Conference), 1996. i 1998. godine u Amsterdamu. Na Kongresu iz 1996. godine velik je broj referata u različitim sekcijama bio po-svećen problemima djetinjstva, pa je na ovogodišnjem Kongresu organizirana zasebna sekcija "Childhood network sessions". Popis sekcija i referata s oba kongresa vidi na stranicama Web-a: <http://www.iisg.nl/esshc/total.html> i <http://www.iisg.nl/esshc/index.html>

²⁰ Lena Sommestad, Welfare State Attitudes to the Male Breadwinning System: The United States and Sweden in Comparative Perspective, "The Rise and Decline of the Male Breadwinner Family?", *IRSH*, Supplement 5, 1997., str. 153-174; Christine von Oertzen i Almut Rietzschel, Ideology and Women's Employment in the Di-vided Nation, 1948-1970, isto, str. 175-196.

²¹ M. Gross piše o Kockinoj kritici "dječjih bolesti" historije žena iz 80-tih, ali i o njegovom kasnijem priznanju da je evolucija historije žena u historiju spolova jedno od najvažnijih novih kretanja u znanstvenoj historiji: n. dj. pod br. 10, str. 347-348.; Dubravka Peić Čaldarović o historij roda piše kao o posljednjoj, trećoj fazi u raz-voju povijesti žena. Povijest žena usmjerena na rodnu perspektivu istražuje rod kao kompleksan so-cio-kulturni fenomen, i dakako odnose između dva roda, čime se nastoji premostiti raniji nedostatci povijesti žena. Ti nedostaci najvidljiviji su u dometu teorijskog uopćavanja jer historija žena bez rodne perspektive ostaje fragmentirana, specijalistička disciplina u odnosu na obuhvatniju, a time i "subordiniranu" historiju roda: D. Peić Čaldarović, Teorijski aspekti historije žena i ženskih studija, *Radovi 29*, Zavod za hrvatsku po-vijest, Zagreb, 1996., str. 278-279.

uz ovu temu pokazuje se kako koncept obitelji s muškim hraniteljem i u perspektivi (pred)industrijskih društava Zapada i u perspektivi agrarnih društava "Trećega svijeta" ne može biti valjani analitički model ukoliko uzima u obzir samo novcem plaćeno zaposlenje, a ne i ekonomsku aktivnost žena i djece s manje vidljivim novčanim vezama. Isto tako, premda je još uvijek otvoreno pitanje u kojoj je mjeri prevladavao model obitelji s muškim hraniteljem u globalnom smislu, sva ova istraživanja jasno pokazuju da je bez obzira na oblik hraniteljstva obitelji u svim razdobljima i regijama postojao spolno segregiran sustav podijele rada. On je oštro određivao mušku i žensku radnu djelatnost.

A. Janssens ističe kako je muškarac kao jedini hranitelj obitelji bio snažan ideal u većini zapadnih društava, pa koncept muškog hranitelja obitelji potječe iz ideologije zapadne obitelji. Uspon kapitalističkoga načina proizvodnje s individualno plaćenim radom i separacijom doma od radnog mjesta obezvrijedio je ekonomsku ulogu žena iz predindustrijskih društava Zapada. S druge strane, istraživanja uloge žene u ekonomskom razvoju ne-zapadnih društava pokazuju njezinu važnu ulogu u agrikulturi nerazvijenih zemalja. Sumirajući rezultate priloženih istraživanja, A. Janssens u globalnoj perspektivi dugoga trajanja vidi obitelji s muškim hraniteljima kao "povijesnu iznimku" ograničenu na određene zemlje ili regije Zapada, tj. na određena razdoblja u njihovu razvoju. Stoga ona ističe da je vrijeme za sustavnu "rekonstrukciju koncepcije muškoga hranitelja obitelji kao povijesnoga pravila", a ona svakako treba počivati i na manje izravnim dokazima od obiteljskoga budžeta, koji pak izriču ili poriču i važnost žena i djece u obiteljskoj ekonomiji.

Prilozi uz temu "The Rise and Decline of the Male Breadwinner Family?" ukazuju na različite i često suprotstavljene pristupe u sagledavanju problema preciznog povijesnog razvoja hraniteljskih modela, kao i problema kompleksa čimbenika kojima se objašnjava pretpostavljeni uspon i širenje obitelji s muškim hraniteljem. Ovi članci, kako smatra A. Janssens, ne otvaraju samo nužna intenzivnija istraživanja u historiji i društvenim znanostima, nego i pokazuju neodrživost "monokauzalnih teorija" (osobito onih s eksplicitnim tvrdnjama o univerzalnoj vrijednosti) u cjelovitom objašnjenju navedenih problema. U fokusu budućih istraživanja, koje u prvom redu treba preusmjeriti sa sjevero-zapadne na istočnu Europu, treba biti obitelj i njezino odlučivanje o podijeli rada, a svakako u međuodnosu s vanjskim čimbenicima, poput pritiska institucija, tržišta rada, ekonomskih promjena itd. U tom smislu A. Janssens govori o "teorijama srednjega dometa" koje umjesto univerzalnih shema i konačnih odgovora trebaju kroz povezivanje različitih pristupa i među-kulturalnu usporedbu obuhvatiti i dešifrirati kompleksnu prošlu stvarnost u svoj njezinoj različitosti, a da se ne izgubi iz vida temeljna rodna pozicija muškaraca i žena u društvu.²²

Aktuelne debate u *IRSH* pokazuju da su u središtu američkih socijalno-povijesnih istraživanja radništva pitanja odnosa rasne i klasne pripadnosti u 20. st., dok su u Europi i dalje aktualna istraživanja samih početke fenomena modernoga radništva, točnije pitanje tranzicije iz feudalizma u kapitalizam. Staru "tranzicijsku debatu" s kraja 70-tih godina²³

²² Budući da opseg rada ne dozvoljava detaljniji uvid u članke ovoga tematskog broja navesti ću samo njihove autore/autorice i naslove: Angélique Janssens, *The Rise and Decline of the Male Breadwinner Family? An Overview of the Debate* (1.-24.); Sarah Horrell i Jane Humphries, *The Origins and Expansion of the Male Breadwinner Family: The Case of Nineteenth-Century Britain* (25.-64.); Samita Sen, *Gendered Exclusion: Domesticity and Dependence in Bengal* (65.-86.); Lina Gálvez-Munoz, *Breadwinning Patterns and Family Exogenous Factors: Workers at the Tobacco Factory of Seville during the Industrialization Process, 1887-1945* (87.-128.); Michael Hanagan, *Family, Work and Wages: The Stéphanois Region of France, 1804-1914* (129.-152.); Lena Somestad, n. dj. pod br. 20; Christine von Oertzen i Almut Rietzschel, n. dj. pod br. 20., "The Rise and Decline of the Male Breadwinner Family?", *IRSH*, Supplement 5, 1997.

²³ Među poznatijim sudionicima te debate bili su Brennerovi kritičari Emmanuel Le Roy Ladurie te Guy Bois; Ellen Meiksins Wood, *Capitalism, Merchants and Bourgeois Revolution: Reflections on the Brenner Debate and its Sequel, Suggestions and Debates*, *IRSH*, Part 2, 1996., str. 213-214.

ponovo je među marksističkim i nemarksističkim povjesničarima potaknuo Robert Brenner svojom novom knjigom *Merchants and Revolution*.

Pohvalno se osvrćući na Brennerova starija i novija istraživanja, Ellen Meiksins Wood vidi u njegovom objašnjenju engleske tranzicije u kapitalizam "snažan izazov" tradicionalnoj socijalnoj interpretaciji, tj. "modelu komercijalizacije" (*commercialization model*), ali i bliskoj konvencionalnoj marksističkoj ideji "buržuske revolucije".

Pokretačku snagu novoga kapitalističkog društva u Engleskoj Brenner traži unutar dominantnih odnosa feudalizma, tj. odnosa između zemljoposjednika i seljaka, a nalazi je u pojavi bitno nove ekonomske logike u 17. stoljeću. Za razliku od tradicionalnog "buržuskog modela" i "modela komercijalizacije", on ne pretpostavlja postojanje kapitalističkog društva "in embryo" unutar feudalizma, koje se potom sa svojom ekonomskom logikom oslobodilo "okova" staroga društva, nego govori o "transformaciji" jednog tipa društva u drugi paralelno s nastajanjem nove ekonomske logike. Nastanak bitno nove ekonomske logike, dakle, a ne širenje i oslobađanje već postojeće, očitovao se u doslovnom "podvrgavanju" proizvođača imperativima tržišta, pritisku natjecanja, kapitalističkoj akumulaciji, maksimalizaciji profita i nužnosti sve veće produktivnosti rada. U nemogućnosti daljnje "političke akumulacije", tj. neekonomskog stjecanja viška vrijednosti karakterističnog za predkapitalistička društva, engleski su zemljoposjednici postajali sve ovisniji o kapitalističkom profitu svojih zakupnika, pa počinju poticati što konkurentniju proizvodnju, tjerajući farmere na specijalizaciju, rentabilnu proizvodnju itd.

Dok E. M. Woods ističe kako je Brenner otvorio temeljito preispitivanje uloge "buržoazije" u usponu kapitalizma, marksistički povjesničar Brian Manning upozorava da brennerovsko fokusiranje na aristokraciju, kao agensa tranzicije, zaboravlja "srednji sloj", tj. sitne poljoprivredne i industrijske proizvođače, koji su imali važnu revolucionarnu ulogu u radikalnim i narodnim pokretima. Ono u čemu bi zasigurno još uvijek velik dio socijalnih povjesničara podržao Brennera je njegovo usmjerenje na procese "dugoga trajanja", za koje Woods ironično komentira da je o njima danas staromodno uopće i misliti.²⁴

Bruce Nelson polemizira sa prevladavajućim tezama unutar američke "nove" historije radništva, koja se od od 60-tih godina usredotočila na istraživanje djelatnosti i akcija ljudi, a manje društvenih struktura.²⁵ Nelson, i sam predstavnik "nove" historije radništva, ističe da novija istraživanja o Afričkim Amerikancima pokazuju neodrživost mnogih uobičajenih stavova, poput stava o "konzervativnosti" radničkog i sindikalnog vodstva u rasnim odnosima, ili pak stava o jedinstvu interesa radničke klase. Nelson odbacuje i one "mehanicističke modele" istraživanja, koji sugeriraju da su isključivo poslodavci nametali rasne barijere unutar radničke klase. S druge strane, još uvijek nedostaju sustavne analize utjecaja većinskog sindikalnog članstva na oblikovanje rasnih obrazaca, osobito od 30-tih do kasnih 40-tih godina 20. stoljeća u SAD, kada je, formalno, Kongres industrijskih organizacija bio osporavatelj čestoj rasističkoj politici sindikata u drugoj važnoj nacionalnoj udruzi - Američkoj federaciji rada. Na temelju vlastitih istraživanja Nelson je zaključio da su u najvećem broju slučajeva u spomenutom dvadesetogodišnjem razdoblju u velikoj većini poslodavci i bijeli radnici zajednički održavali rasnu diskriminaciju protiv crnih radnika te da se industrijski sindikati uglavnom nisu usprotivili segmentiranom tržištu rada, koje je

²⁴ isto, str. 209-232.

²⁵ "Novu" historiju radništva utemeljio je Edward P. Thompson studijom "The Making of the English Working Class" iz 1963. godine, a američku je inačicu "nove" historije radništva prema Thompsonovu uzoru utemeljio Herbert Gutman: Bruce Nelson, *Class, Race and Democracy in the CIO: The "New" Labor History Meets the "Wages of Whiteness"*, *IRSH*, Part 3, 1996., str. 351.

davalo prednost bijelcima. Nelson tvrdi da masovni otpor bijeloga radništva pokretu za punu rasnu jednakost u SAD u 50-tim godinama nije bio samo južnjački, nego fenomen karakterističan za cijelu zemlju. U novijim istraživanjima, među kojima prednjači David Roediger, evidentno je da široko radničko članstvo unutar Kongresa industrijskih organizacija nije bilo nimalo "nevino" u pitanjima rasizma, kao i da su Afrički Amerikanci kao oni "Drugi" imali bitno različito i odvojeno iskustvo od bijelaca unutar te organizacije, i to ne samo u pogledu zapošljavanja i visine nadnice.

U najnovijim radovima, koji integriraju povijest etničkih manjina (uglavnom Meksikana i Azijata) u širu povijest američkoga radništva, Nelson vidi daljnje upotpunjavanje slike presjeka klase, rase i etniciteta. Nadalje, on ističe kako u posljednjim godinama, osim pitanja rase, i pitanja roda postaju najistaknutija u nastojanjima za potpunijim istraživanjem američke radničke klase. Povijest žena je dovela u pitanje izrazito muške pojmove kojima se još uvijek definira klasa. Povjesničarke razdoblja industrijskoga sindikalizma su pokazale da su crni radnici bili u povoljnijem položaju od bijelih radnica utoliko što je vodstvo sindikata, za razliku od rasnih pitanja, bilo sasvim neosjetljivo na potrebe žena radnica, iz čega slijedi da su crne radnice bile izložene dvostrukoj marginalizaciji - rasnoj i rodnoj. I rodni identitet oblikovao se pod utjecajima rasizma, što se vidi npr. u demonizaciji seksualnosti crnih muškaraca ili u predodžbi da su crnci sposobniji za fizički zahtjevnije poslove.²⁶

Noviji radovi američke "nove" historije radništva rasu ne promatraju kao neki "transpovijesni" fenomen koji bi bio konstantan, nego više kao rezultantu nepredvidljivih i "slučajnih" okolnosti određenoga povijesnoga razdoblja.²⁷ U prevladavanju opasnosti pretjeranog relativiziranja, kojeg unosi u historiju danas vrlo popularna paradigma o "slučajnosti", naspram nekadašnje paradigme nužnog "kauzaliteta",²⁸ Nelson kao srednji put između kratkotrajnog-slučajnog i dugotrajnog-uzročnog afirmira istraživanje fenomena rase u generacijskoj dimenziji. Nužan korak u napretku povijesti radništva Thomas J. Sugrue vidi, pak, u prevladavanju dihotomije između istraživanja akcije i strukture, pri čemu bi dosadašnja isključiva koncentracija na djelatnost i akciju trebala biti proširena strukturalnim pristupom. Sugrue smatra da se samo istraživanjem interakcija snaga strukture (poput tržišta rada, moći poslodavaca, prevladavajućeg političkog diskursa itd.) i akcije radništva može dobiti cjelovita slika rasne fragmentacije radničke klase. Ovako uravnoteženo istraživanje područja nemoći (strukture) i moći (akcije) radništva omogućava, po Sugrueu, bolje vrednovanje Nelsonove kontroverzne teze da je šire članstvo sindikata ograničavalo građansko-pravni liberalizam sindikalnog vodstva u Americi.

Na kraju, nije nevažno spomenuti da je *IRSH*, zahvaljujući izuzetno bogatoj i preglednoj klasificiranoj svjetskoj bibliografiji radova s područja socijalnih znanosti, socijalne povijesti i socijalne teorije, zasigurno jedan od najinformativnijih socijalno-povijesnih časopisa. U svakom je broju na najmanje tridesetak stranica moguće naći uz svaku bibliografsku jedinicu i kraću informativnu crticu o njoj.

²⁶ isto, str. 351-374.; B. Nelson, *Working-Class Agency and Racial Inequality*, n. dj. pod br. 25, str. 407.-420.

²⁷ B. Nelson, n. dj. pod br. 25, str. 373.; Thomas J. Sugrue, *Segmented Work, Race-Conscious Workers: Structure, Agency and Division in the CIO Era*, *IRSH*, Part 3, 1996., str. 393.

²⁸ E. M. Wood piše da su "veliko pripovijedanje", "dugo trajanje" i kauzalnost kao pristupi u historiografiji "out", dok su kontingencija tj. slučajnost, fragmentacija, lokalno i približno "in": n. dj. pod br. 23, str. 216.; A. Janssens je protiv upotrebe "univerzalnih monokauzalnih teorija" koje bi trebale rezultirati "univerzalnim shemama" i "konačnim odgovorima", a prevladavanje krajnosti univerzalnog i fragmentarnog u istraživanjima vidi u primjeni sustavne komparacije: n. dj. pod 22, str. 2. i 22.

* * *

Geschichte und Gesellschaft (dalje *GG*) vodeći je njemački časopis specijaliziran za probleme "historijske društvene znanosti" (*Historische Sozialwissenschaft*) kojeg predvođe pripadnici poznate "bielefeldske škole"²⁹ - J. Kocka, Hans-Ulrich Wehler, Wolfgang Schieder, Wolfgang Hardtwig, Hans-Peter Ullman i dr. Glavni urednik časopisa H.-U. Wehler, sa sjedištem na Fakultetu za povijesnu znanost i filozofiju u Bielefeldu, već dugi niz godina održava visoku teorijsku razinu časopisa, između ostalog i kroz suradnju "bielefeldske škole" s mnogim poznatim zapadnim socijalnim povjesničarima, poput pokojnoga François Fureta, Erica J. Hobsbawma, Michaela Mitterauera i dr.

Naglašeni interes za teorijske probleme u povijesnim, ali i istraživanjima drugih društvenih znanosti, otvorenost za diskusiju i kritično (samo)preispitivanje od samoga su početka sastavni dio "historijske društvene znanosti",³⁰ a vidljivi su i u posljednjim godištim *GG*-a. U razdoblju 1995-1997. godine samo diskusije redovito tvore 1/3 sadržajne strukture časopisa. U (samo)preispitivanju još uvijek prevladava interes za historiografiju bivše Njemačke Demokratske Republike (dalje DDR), kao i daljnje istraživanja prošlosti toga prostora, a u debati koja traje od prijelomne 1989. godine glavni su naglasci na političkoj instrumentalizaciji povijesne znanosti u bivšoj Istočnoj Njemačkoj, tj. pitanju znanstvenog kredibiliteta povjesničara koji su u različitim stupnjevima bili dijelovi toga sustava. S jedne je strane otvaranje istočnonjemačkih arhiva prebogatih građom izazvalo poplavu reinterpetacija suvremene povijesti, ali i novih predrasuda,³¹ a s druge se strane raspuštanje svih društveno-humanističkih instituta istočnonjemačke Akademije znanosti pokazalo u socijalnom smislu kao ženski problem, jer otada žene tvore najveći dio nezaposlenih u njemačkoj znanosti. U novije vrijeme se ističe kako ni zapadnonjemački povjesničari nisu bili imuni na svojevrsan suptilniji kompromis s određenim političkim konstelacijama, te da su, s druge strane, i istočnonjemački znanstvenici stvorili neka međunarodno respektabilna djela o povijesti DDR-a, usprkos nezaobilazne marksističko-lenjinističke perspektive i traumatičnog iskustva s instrumentalizacijom političke moći u bivšem sustavu. Dugotrajnost ove debate pokazuje kako se procesi integracije znanosti dvaju neravnopravnih njemačkih prostora posebno teško odvijaju na području historijske znanosti.³²

²⁹ Ovu historiografsku školu razvili su početkom 70-tih godina našega stoljeća znanstvenici s novoga sveučilišta u Bielefeldu uvodeći "kritičku" socijalnu historiju, a burne političke reakcije u javnosti izazvali su svojom "kritikom ideologije", tj. kritikom pristupa ranije njemačke historiografije glede nacizma. Koncept "historijske društvene znanosti", kojeg su ponajviše oblikovali J. Kocka i Hans-Ulrich Wehler, u središtu svoga interesa ima istraživanje općih socijalnih fenomena u prošlosti, ali i sintetska istraživanje pojedinih povijesnih društava kao cjelina: M. Gross, n. dj. pod br. 10, str. 275.-278.

³⁰ isto, str. 275., 279.

³¹ Mary Fulbrook ističe da su najraširenije predrasude koje u neravnopravnoj usporedbi Zapadne i Istočne Njemačke potonju promatraju isključivo kao "diktaturu" održavanu "ruskim oružjem": ista, Politik, Wissenschaft und Moral. Zur neueren Geschichte der DDR, *GG*, Heft 3, 1996., str. 458.-471.; Stereotip o "diktaturi" i "totalitarnoj državi" spominje i Jürgen Danyel: isti, Die Historiker und die Moral. Anmerkungen zur Debatte über die Autorenrechte an der DDR-Geschichte, *GG*, Heft 2, 1995., str. 290-303.

³² J. Danyel, n. dj. pod br. 31; Helga Schultz, Das Fiasko der historischen Gerechtigkeit - Ostdeutsche Geisteswissenschaften im Umbruch, *GG*, Heft 3, 1995., str. 430.-439.; Reinhard Siegmund-Schultze, Die "Abwicklung" der Naturwissenschaftshistoriographie der ehemaligen DDR. Vorläufige Bilanz eines Ostdeutschen, isto, Heft 3, 1996., str. 417.-427.; Isolde Stark, Der Runde Tisch der Akademie und die Reform der Akademie der Wissenschaften der DDR nach der Herbstrevolution 1989: Ein gescheiterter Versuch der Selbsterneuerung, isto, Heft 3, 1997., str. 423.-445.; Heiko Feldner, Politischer Umbruch und Geschichtswissenschaft in Deutschland. Gedanken zur Debatte, isto, Heft 1, 1996., str. 90-96.; M. Fulbrook, n. dj. pod br. 31.

Osim stare paradigme "historijske društvene znanosti", koja u prvi plan stavlja društvo, socijalno-ekonomske strukture i procese, te sintetski pristup, u formuliranju naslova članka je zamjetan i utjecaj "novih paradigmi" - kulturno-povijesnog i rodno-povijesnog pristupa.³³ Istražuje se povijest građanstva,³⁴ kulture - od političke i građanske do tehničke i sportske,³⁵ povijest socijalnih odnosa - socijalne skrbi, protesta i otpora,³⁶ povijest znanosti i visokog obrazovanja,³⁷ poduzetništva³⁸ itd. Svaki je broj časopisa posvećen jednoj određenoj temi, a one su raznovrsne i obuhvaćaju sva osnovna društvena područja - socijalno (u užem smislu), ekonomsko, političko i, u najširem smislu, kulturno. Iako se u *GG*-u javljaju i članci o kasnom srednjem, tj. ranom novom vijeku, noviji tematski i teorijski interesi ne izlaze bitno iz vremenskoga okvira stare paradigme, tj. modernoga doba, pa najveći broj članaka obuhvaća problematiku 19. i 20. stoljeća. U prostornom su smislu glavne teme usmjerene, često komparativno, na pitanja najrazvijenije europske regije, u prvom redu, naravno, na Njemačku te njezine bliže i dalje zapadnoeuropske susjede.

Sudeći prema posljednjim godištima *GG*-a, komparativni je pristup još uvijek ključna istraživačka metoda u "historijskoj društvenoj znanosti". Uglavnom se radi o sinkronim usporedbama određenog problema u njemačko-zapadnoeuropskoj perspektivi, a rjeđe su usporedbe u njemačko-američkoj perspektivi³⁹ kao i historijske (dijakronične) komparacije u međunarodnoj perspektivi.⁴⁰ Pitanje ove važne metode obrađuje uvodni članak teorijski tematiziranog sveska "Proširenje socijalne historije" ("Erweiterung der Sozialgeschichte") iz 1996. godine. Njegov autor Jürgen Osterhammel predlaže izvedbena rješenja koncepta (među)civilizacijske usporedbe, koji unutar socijalne povijesti još uvijek nije artikuliran, ističući pri tom kako je civilizacijska usporedba bila u središtu zanimanja svih klasika društveno-povijesnih teorija, od Charlesa Louisa de Montesquieua do Fernanda Brau-

³³ O rodno-povijesnom pristupu vidi članke: Iris Schröder, Wohlfahrt, Frauenfrage und Geschlechterpolitik. Konzeptionen der Frauenbewegung zur kommunalen Sozialpolitik im Deutschen Kaiserreich 1871-1914., *GG*, Heft 3, 1995., str. 368-390.; Thomas Kühne, Kameradschaft - "das Beste im Leben des Mannes". Die deutschen Soldaten des Zweiten Weltkriegs in erfahrungs- und geschlechtergeschichtlicher Perspektive, *GG*, Heft 4, 1996., str. 504-529.; Karen Hagemann, Nation, Krieg und Geschlechterordnung. Zum kulturellen und politischen Diskurs in der Zeit der antinapoleonischen Erhebung Preußens 1806-1815., isto, str. 562-591.

³⁴ Vidi tematski broj: "Bürgerliche Werte und Politik", *GG*, Heft 3, 1997.

³⁵ Vidi: Andreas Suter, Regionale politische Kulturen von Protest und Widerstand in Spätmittelalter und der Frühen Neuzeit. Die schweizerische Eidgenossenschaft als Beispiel, *GG*, Heft 2, 1995. str. 161-195.; Hartmut Berghoff, Unternehmenskultur und Herrschaftstechnik. Industrieller Paternalismus: Hohner von 1857 bis 1918. (167-204.) i Christiane Eisenberg, Sportgeschichte. Eine Dimension der modernen Kulturgeschichte (295-310.), *GG*, Heft 2, 1997.; Manfred Hettling und Stefan-Ludwig Hoffmann, Der bürgerliche Wertehimmel. Zum Problem individueller Lebensführung im 19. Jahrhundert, *GG*, Heft 3, 1997., str. 333-359.

³⁶ Vidi tematske brojeve: "Kommunale Sozialpolitik in vergleichender Perspektive", *GG*, Heft 3, 1995.; "Soziale Sicherung in vergleichender Perspektive Deutschland und Frankreich", *GG*, Heft 3, 1996.

³⁷ Vidi tematske brojeve *GG*-a: "Verleger und Wissenschaftler", Heft 1, 1996.; "Wege zur Kulturgeschichte", Heft 1, 1997. i "Universitäten im nationalsozialistisch beherrschten Europa", Heft 4, 1997.

³⁸ Vidi: "Unternehmensgeschichte", *GG*, Heft 2, 1997.

³⁹ O sinkroničnim komparacijama u *GG*-u vidi: Andreas Würzler, Das Modernisierungspotential von Unruhen im 18. Jahrhundert. Ein Beitrag zur Entstehung der politischen Öffentlichkeit in Deutschland und der Schweiz, Heft 2, 1995, str. 195-217.; Friedrich Lenger, Großstädtische Eliten vor den Problemen der Urbanisierung. Skizze eines deutsch-amerikanischen Vergleichs 1870-1914, Heft 3, 1995., str. 313-337.; Heinz-Gerhard Haupt, Bemerkungen zum Vergleich staatlicher Sozialpolitik in Deutschland und Frankreich 1880-1920, Heft 3, 1996., str. 299-310.; Sandrine Kott, Gemeinschaft oder Solidarität? Unterschiedliche Modelle der französischen und deutschen Sozialpolitik am Ende des 19. Jahrhunderts, isto, str. 311-330.; Martin Fiedler, Betriebliche Sozialpolitik in der Zwischenkriegszeit. Wege der Interpretation und Probleme der Forschung im deutsch-französischen Vergleich, isto, str. 350-375.; tđk. i članci uz temu "Universitäten im nationalsozialistisch beherrschten Europa", Heft 4, 1997.

⁴⁰ Jürgen Bellers, Außenwirtschaftspolitik und politisches System. Historisch-komparatistische Studien zur Weimarer Republik und zur Bundesrepublik im Vergleich mit anderen Industrie- und Entwicklungsländern, *GG*, Heft 2, 1997., str. 236-257.

delu. Od samih se teorijskih početaka civilizacijske usporedbe javljao problem transkulturalnosti,⁴¹ a on i danas nameće potrebu složenijih konceptijskih alternativa, od one osnovne, koja komparaciju dijeli na sinkronijsku ili dijakronijsku. Načini usporedbe civilizacija koje predlaže J. Osterhammel nisu univerzalno, nego uvijek individualno primjenjivi, kako sam ističe, ali bi trebali pomoći u izbjegavanju zamki transkulturalnosti, odnosno, u znanstvenoj primjeni komparativne metode na skliskom terenu "drugotnosti" i "stranosti".

Autor ponajprije naglašava kako se usporedba civilizacija s etiketom "neuropska društva" ili "ne-zapadna društva" treba izbjegavati, jer njome nije moguće obuhvatiti neki konkretni povijesni sadržaj. Umjesto takve paušalne usporedbe "europskog" i "neuropskog" bolje je bilateralno (ili multilateralno) uspoređivati zemlje u odnosu na određeno društveno područje ili neku društvenu strukturu, a mogući prostori uspoređivanja s Europom u globalnom su smislu Sjeverna Amerika i Australija. No, postoje i neke temeljne društvene strukture, koje zbog svoje sličnosti omogućuju usporedbu i između tako različitih civilizacija kao što su, na primjer, europska i kineska, kako je to pokazala poredbena studija obitelji Jacka Goodysa.⁴² S druge strane, činjenica da je Japan jedino ne-zapadno društvo koje se može u razdoblju moderne povijesti (tj. u 19. i 20. st.) u širokom rasponu uspoređivati s razvojem u Zapadnoj Europi i SAD, postavlja na dnevni red drugo alternativno pitanje civilizacijske usporedbe: da li je trokut Zapadna Europa - SAD - Japan dovoljno širok uzorak za nju, odnosno, da li osim Japana postoje i drugi kandidati za civilizacijsku usporedbu? Za autora je odgovor pozitivan: moguća usporedba europskih i azijskih procesa modernizacije u drugoj i trećoj generaciji otvara nove teme povijesnog istraživanja.

Problem generacijske razlike istraživanih međucivilizacijskih procesa otvara pak treće alternativno pitanje, tj. pitanje izbora sinkrone ili dijakrone civilizacijske usporedbe. J. Osterhammel posebno upozorava kako je proces izgradnje nacija i oblikovanja novih društava sredinom 19. stoljeća, s jedne strane, važan primjer (među)civilizacijske istovremenosti koji još uvijek nije u cijelosti komparativno obrađen,⁴³ te, s druge strane, očit primjer kako se sinkrona i dijakrona civilizacijska komparacija mogu lako povezati.⁴⁴ Ipak, autor naglašava da dijakrona alternativa transcivilizacijskog uspoređivanja zbog izmjene vremenskih epoha često dovodi u pitanje samu komparativnost, dok je u sinkronoj alternativnoj usporedba najvrednija kada otkriva skrivene uzročne veze između naizgled nepovezanih istovremenih događaja u različitim civilizacijama. Osterhammel dalje naglašava kako transkulturalna, tj. civilizacijska usporedba, koja bi počivala smo na prikazu istovremenih događaja, odnosno struktura, nije dostatna, nego mora uključivati i povijesnu dimenziju međusobnih utjecaja i veza određenih prošlih struktura koje se uspoređuju. To bi bilo osobito važno u vremenskom okviru paradigme "historijske društvene znanosti" jer, kako autor naglašava, u modernoj povijesti nijedno društvo nije zaobiđeno u kulturnim transferima, koje su globalno otvorili procesi kolonijalizma i imperijalizma. U ovakvoj

⁴¹ Ovaj je problem prisutan od ranog novovjekovlja kao pitanje da li je uopće moguće uspoređivati različite civilizacije i kulture: Jürgen Osterhammel, *GG*, Heft 2, 1996., str. 144-145.

⁴² Isto, str. 147-148.

⁴³ Kao područja i razdoblja usporedljivih procesa izgradnje nacija i novih društava autor navodi izgradnju njemačke nacionalne države nakon 1861. g, integraciju Italije nakon 1861. g, "rekonstrukciju" SAD nakon Građanskoga rata 1865. g., "revoluciju odozgo" u Japanu nakon 1868. g., reformni zamah u Siamu/Tajlandu nakon dolaska "vizionarskoga" kralja Chulalongkorna na prijestolje 1868. g., te, dva manje "stabilna" pokušaja "toga istog": mijenjanje ruskoga društva nakon ukidanja kmetstva 1861. g. i preuređenje Meksika pod Porfirijem Díazom, nakon 1877. g.: isto, str. 151-152.

perspektivi komparacije Japan je ponovo primjer posebnog slučaja: sve do 16. stoljeća sličnost njegovih društvenih struktura s europskima, naravno, nije posljedica evropsko-japanskog kulturnog transfera, ali niti kasnije strukturalne sličnosti, osobito nakon 1860-tih, nisu samo posljedica jednostranoga intencionalnog "pozapadnjenja", nego su i odraz intencionalne "proeuropske" japanske politike. Primjer Japana pokazuje da je u istraživanju problema interkulturalizma potrebna "diferencirana" analiza koja će istovremeno obuhvaćati i strukturalnu usporedbu, ali i usporedbu međusobnih povijesnih veza tih struktura, a ne ih stavljati u odnos alternacije.

J. Osterhammel pod znakom upitnika razmatra još četiri konceptualne alternative za civilizacijsku usporedbu: totalna ili parcijalna, asimetrična ili simetrična, konvergentna ili divergentna te, naposljetku, kulturna ili društvena usporedba.⁴⁵ U prva dva slučaja autor daje prednost parcijalnoj i simetričnoj koncepciji civilizacijske usporedbe, pri čemu u ozbiljno pitanje unutar profesionalne historije dovodi samo totalnu usporedbu. Za Osterhammela su "totalizirajuće", "neempirijski" formulirana pitanja u usporedbi civilizacija dio "spekulacije" i "filozofije povijesti" koji se teško usklađuje s "istraživačkim etosom" povjesničara. U odustajanju od "grandioznosti" totalne, "transcivilizacijske univerzalne povijesti", za koju navodi da je zbog "diletanstva" nakon Webera⁴⁶ došla na "zao glas", Osterhammel vidi šansu za "posvakodnevljenje" u domeni historije.

Izbor između konvergentne i divergentne alternative, pak, primarno ovisi o cilju istraživanja, ali isti autor upozorava da bi trebalo voditi računa i o negativnim implikacijama divergencije, u prvom redu u vidu stereotipnog "dihotomiziranja" Istoka i Zapada. Predodžbe o Zapadu protiv Istoka, o zapadnoj racionalnosti i suzdržavanju protiv istočnjačke iracionalnosti i ekscesa, ili pak, o bogatom Sjeveru protiv siromašnog Juga, i sl. neki su primjeri zapadnoznanstvenih stereotipa koje Osterhammel navodi unutar divergentnih modela civilizacijske komparacije. Konačno, u vezi s pitanjem "kulturni ili društveni koncept?", J. Osterhammel ističe kako se suvremena civilizacijska usporedba opire staroj alternaciji u smislu primata kulture ili društva, radije shvaćajući "kulturu" i "društvo" kao njezina dva sastavna pola. Drugim riječima, on pledira za civilizacijsku usporedbu koja se ne bi svodila na "ahistoričnu", isključivo antropološki izvedenu "kulturnu usporedbu", bez osvrtnja na društvene procese i strukture, odnosno, za civilizacijsku usporedbu, koja se u korištenju etabliranih socijalno-povijesnih koncepata ne bi udaljila od kulturnih pitanja, poput pitanja mentaliteta, individualnih i kolektivnih tumačenja, lokalnog kulturnog kolokrita i sl.⁴⁷

⁴⁴ Proces izgradnje nacija i novih društava dijakronično se može uspoređivati u slučaju Turske (reforme Kemala Atatürka u 1930-tim) i Kine (koja se nakon komunističkoga prevrata i političke centralizacije iz 1949. približava uzorku izgradnje nacije s kraja 19. st.), naravno, u odnosu sa sinkroničnim slučajevima navedenima u prethodnoj bilješci: isto.

⁴⁵ J. Osterhammel je ukratko definirao ove četiri koncepcijske alternative civilizacijske usporedbe. Totalna usporedba, na primjer, komparira u potpunosti dvije civilizacije ili sve uzorke određene istovrsne međucivilizacijske strukture, kao što je nacionalna država, dok parcijalna usporedba promatra jedan element unutar dvije ili više civilizacija. Asimetrična usporedba orijentirana je na bolje razumijevanje samo jednog od dva analizirana slučaja, pri čemu drugi slučaj predstavlja "kontrastnu podlogu" za bolje razumijevanje prvog slučaja. Konvergentna komparacija traži zajedničke osobine fenomena koje uspoređuje, dok divergentna traži njihove razlike. Kulturna usporedba razlike među civilizacijama traži u "uzorcima" ponašanja, strukturama osobnosti, mentalitetu i sl., dok društvena usporedba civilizacijske razlike traži u tijekovima procesa, području proizvodnje, društvene hijerarhije, političkog gospodstva itd.: isto, str. 155-163.

⁴⁶ Autor ističe kako je Max Weber svojim djelom o gospodarskoj etici svjetskih religija te studijom o zapadnim i istočnim gradovima uspostavio "pionirska" mjerila i za totalnu i za parcijalnu civilizacijsku usporedbu: isto, str. 155.

⁴⁷ O svemu navedenom o civilizacijskoj komparaciji: isto, str. 143-164.

Analiza posljednjih godišta časopisa *Geschichte und Gesellschaft* pokazuje da je teorijski interes u diskusijama unutar, moglo bi se s pravom reći, neweberijanske⁴⁸ "historijske društvene znanosti" širok, interdisciplinarni i otvoren prema novom.⁴⁹ Stoga ne treba čuditi što u teorijskim debatama od 1995. godine u *GG* nedvojbeno dominira, jednako kao i u svjetskoj historiografiji, sveprisutan postmodernistički koncept kulturne historije. U Njemačkoj, za razliku od susjedne Nizozemske, kulturna historija još nije institucionalizirana znanstvena disciplina, niti je objavljen znatniji broj većih radova⁵⁰, ali glasovi o potrebi nove historijske orijentacije sve su snažniji, pri čemu su imena Michaela Foucaulta, Clifforda Geertza i Haydena Whitea samo neka od najčešće spominjanih. Orijentiranje na kulturnu povijest ponekad se u njemačkoj znanstvenoj javnosti shvaća kao paradigmatički zahtjev za "kulturom umjesto društva", no, prema intonaciji većine debati o "lingvističkom obratu" i poststrukturalističkoj kulturnoj koncepciji u posljednjim godištim *GG*, čini se da je prije riječ o proširenju prvobitne socijalnopovijesne paradigme u poststrukturalističkom smislu, nego o pokušaju da se socijalna interpretacija zamjeni lingvističkom, tj. kulturnom. Koncept poststrukturalističke "kulture", koji je u socijalnoj povijesti preusmjerio pažnju od socijalnih struktura i procesa na područje ljudskoga mišljenja i djelovanja, za J. Kocku jest nova paradigma,⁵¹ no, etnolog Wolfgang Kaschuba ističe kako je riječ samo o novoj istraživačkoj perspektivi.⁵² Bilo da je riječ o novoj paradigmi ili samo

⁴⁸ Uz sveprisutno klasično socijalnopovijesno iščitavanje Webera u "historijskoj društvenoj znanosti" sve je prisutnije i "novo čitanje" Webera, kako u tematskim člancima tako i u teorijsko-metodološkim raspravama. Neke primjere "novog čitanja" Webera navodim u odjeljcima o percepciji poststrukturalističke kulturne povijesti u *GG*-u koji upravo sljede. O tradiciji weberijanskog usmjerenja "historijske društvene znanosti": vidi M. Gross, n. dj. pod br. 10, str. 277, 279, 284-286.

49

I u teorijskim su raspravama, jednako kao i u tematskim člancima, obuhvaćena sva društvena područja, ali i razvoj samoga društva (vidi: *GG*, Heft 1, 1995. i rubriku Literaturbericht, *GG*, Heft 1, 1998.). U raspravama s područja gospodarske povijesti, ekonomije i industrijskog radništva postoji interes za historiografiju u svjetskoj perspektivi (vidi rubrike Forschungs- i Literaturbericht: *GG*, Heft 2, 1996. i Heft 2, 1997.). Ne nedostaje niti interes za pravnu povijest, strukture moći poput države, ili, pak, "modernu" političku povijest (vidi rubrike Diskussionsforum: *GG*, Heft 2, 1996. i Heft 4, 1997.). Svoju interdisciplinarnost *Geschichte und Gesellschaft* najviše usmjerava prema sociologiji i raznim sociološkim disciplinama te etnologiji (vidi rubriku Diskussionsforum i rubriku Transfer: *GG*, Heft 1 i Heft 3, 1996.) Od "novog" svakako je u središtu teorijskog interesa kulturna povijest, te, ipak manje, historija žena (vidi rubriku Zeitschriftenporträt: *GG*, Heft 1, 1996.

⁵⁰ Ovo mišljenje iznosi Christoph Strupp: isti, Der Lange Schatten Johan Huizingas, *GG*, Heft 1, 1997., str. 64-69.

⁵¹ J. Kocka u članku o njemačkoj historiografiji radničkoga pokreta govori o promjeni "paradigme" u poststrukturalističkom smislu, što se svakako odnosi na "kulturnu" paradigmu unutar cijele njemačke socijalne povijesti: isti, n. dj. pod br. 8., str. 70.; O značenju paradigme u historijskome istraživanju vidi: M. Gross, n. dj. pod br. 10, str. 359-360.

⁵² Wolfgang Kaschuba, Kulturalismus: Kultur statt Gesellschaft?, *GG*, Heft 1, 1995., str. 80.; Ovaj članak je posebno zanimljiv za našu javnost jer u njemu autor, upozoravajući na opasnosti znanstvene konjunktore "kulturnog", navodi pojavu "etnocentrizma" među nacijama iz bivše Jugoslavije, kao jedan vid negativne pojave koju naziva "kulturalizam". Razmatrajući "kulturalizam" autor zapravo govori o pojavama političke instrumentalizacije kulture i povijesti, koja se u znanstvenom diskursu pojavljuje u blažoj inačici, kao "eufemiziranje" određenih problema zbog njihova razmatranja iz "neekonomsk" i "nesocijalne" perspektive. Tako se, navodi Kaschuba, ne govori više o "socijalnoj nejednakosti", nego "modernizacijskoj zaostalosti", "kulturnoj razlici" itd. To se tiče sukoba između južnoslavenskih nacija, autor smatra da pružaju primjer strategije "etni-ziranja" političko-socijalnih sukoba (!), pri čemu je proces "zamišljanja tradicije" i "konstrukcije" etničkoga identiteta, osjećaja ugroženosti i slikanja neprijatelja otpočeo puno ranije od samih oružanih sukoba. Kada je "zgušnjavanje" etničko-kulturnih simbola i "fikcija" doseglo kritičnu točku u ciljanom diskursu, izbili su sukobi, tj. "inscenirane" su "projekcije" dobile snagu stvarnosti. Kaschuba na kraju ističe kako postmoderna društva više ne odobravaju "binarne" konstrukcije identiteta (tj. "o sebi" i "o neprijatelju" - prim. N. R.), koje odgovaraju zastarjelom nacionalno-državnom profilu: isto, str. 83, 91-93.

perspektivi, sigurno je da nova kulturna historija nema određene ključne koncepcije, terminologiju i područje istraživanja poput "historijske društvene znanosti",⁵³ što svakako otežava njihovo međusobno usklađivanje.

Kakve su uopće konkretne mogućnosti primjene nove, poststrukturalističke kulturne "paradigme" unutar socijalne povijesti? Odgovor na to pitanje se u časopisu *GG* opravdano prihvaća iz američke perspektive, jer je historiografska upotreba poststrukturalističkih teorija najrazvijenija u SAD. U diskusiji o poststrukturalizmu i socijalnoj povijesti američki kulturni povjesničar Peter Jelavich želi pokazati neke od mogućih puteva kulturno-povijesnog pristupa u okviru američke postmoderne. Posebno ističe kao primjer tri američke socijalne povjesničarke koje su se selektivno, ali uspješno koristile teorijama dvojice najpopularnijih poststrukturalističkih teoretičara, Francuza Jacquesa Derride i Michela Foucaulta.⁵⁴ To su Jan Goldstein, Lynn Hunt te Joan Wallach Scott, koje naglašavanjem značenja jezika i "diskursa" dovode u pitanje neka uvriježena socijalno-ekonomska određenja i "strukture" poput politike, roda, klase i sl., ili pak "dekonstruiraju" misaone tvorevine znanosti i ponovo ih tvore. Posebno je feministička povjesničarka J. W. Scott bila inspirirana i Derridinom teorijom "dekonstrukcije" i Foucaultovom teorijom "diskursa" u svome čuvenom djelu *Gender and the Politics of History* (New York, 1988.). Okretanjem prema poststrukturalističkim teorijama, ističe Jelavich, nije se odrekla socijalne povijesti, nego je pokazala da je rod socijalna i diskurzivno određena konstrukcija razlikovanja muškaraca i žena koju treba analizirati, tj. "dekonstruirati".

P. Jelavich ističe kako se Derrida "opravdano" među socijalnim povjesničarima smatra "najopasnijim" predstavnikom "lingvističkog obrata",⁵⁵ ponajviše zbog tvrdnje da strukture nemaju neki "centrum" koji bi im osigurao autonomiju i stabilnost. One se ostvaruju kroz strukturiranje znakova i to samo trenutačno i kontekstualno, jer neki znak u sustavu ima svoje značenje samo u odnosu prema drugim znakovima, dakle, unutar konteksta. Takav je sustav znakova u prvom redu jezik, pri čemu Derrida posebno ističe kako se jezični znak i predmet kojega on označuje ne poklapaju. Za razliku od Derridine, Foucaultova je primjena poststrukturalističkih jezičnih teorija na socijalno-povijesna područja s razlogom⁵⁶ naišla na daleko bolju percepciju među socijalnim povjesničarima, a Foucault je u novije vrijeme jedan od najspominjanijih uzora u putevima koje kulturna historija traži unutar njemačke "historijske društvene znanosti". Foucault promatra jezik kao povijesno specifičan "diskurs", koji nije samo sredstvo opažanja ili razgovora, nego je i sam aktivan i stoga usko povezan s moći. Jezični je "diskurs" kod Foucaulta, ističe Jelavich, određeni način percipiranja i djelovanja kojeg suvremenici nisu svjesni i koji se samo retrospektivno putem "arheoloških studija" (*archäologische Studien*) može rekonstruirati.

⁵³ Okvirni, a ne dogmatski program "historijske društvene znanosti" zacrtali su H.-U. Wehler i J. Kocka: vidi bilj. br. 29.

⁵⁴ Poznata Derridina metoda "dekonstrukcije", koja se poč. 70-tih godina proširila u SAD-u, podrazumijeva isčitavanje unutrašnjih proturječnosti u nekom tekstu, pri čemu se pažnja ne posvećuje središnjoj autorovoj poruci, nego onom rubnom i nenamjernom. Michel Foucault od 60-tih godina postepeno otvara četiri bitna problema u historijskom istraživanju: problem diskontinuiteta i diskursa, pitanje odnos znanja i moći te problem "nestajanja" čovjeka iz povijesti: M. Gross, n. dj. pod br. 10, str. 327. i 329.

⁵⁵ Lawrence Stone koji je početkom 80-tih tražio "više kulture" u povijesnim istraživanjima sada, kao jedan od mnogih protivnika poststrukturalističkih teorija unutar američke historiografije, upozorava na "opasnost" triju najvažnijih poststrukturalističkih koncepata u kulturnoj povijesti - dekonstruktivizma, simbolične antropologije i "novoga historicizma" - pri čemu Derridinu teoriju ističe kao najopasniju: Peter Jelavich, *Poststrukturalismus und Sozialgeschichte - aus amerikanischer Perspektive*, *GG*, Heft 2, 1995., str. 268.

⁵⁶ Vidi i dio teksta o Schöttlerovom članku kojeg referira bilj. br. 63.

Dok je za Derridu pisanje u krajnjem slučaju područje igre, za Foucaulta je ono konkretna praksa koja propisuje i kontrolira. Jelavich ističe kako su upravo problemi slobode individualnoga djelovanja, društvene moći i discipline u Foucaultovim povijesnim analizama ponajviše zaintrigirali socijalne povjesničare. Foucault tvrdi da su moderna društva neslobodnija od starih, koja su raspolagala s manje obuhvatnim oblicima kontrole. Ključna je njegova tvrdnja da moć dolazi odsvuda, a ne samo "odozgo", od središnjih institucija poput države, kapitalizma, ili "buržoazije". Foucault je time potaknuo sasvim drugačije shvaćanje socijalnog, kao prostora unutar kojeg je moć svojstvena difuznim grupama, udrugama i institucijama. Potaknuo je socijalne povjesničare da istraže način na koji jezični, diskurzivni i idejni elementi definiraju, ali i stvaraju socijalne strukture, klase, nacionalne države i sl. Konačno, zaključuje Jelavich, ono što je bitno novo u Foucaultovom pristupu nisu nova tematska područja istraživanja - poput govora tijela, seksualnosti, mentalnih stanja, stavova itd. - nego davanje temeljnoga značenja ovim nekad marginalnim područjima u istraživanju "velikih struktura", koje su oduvijek bile u žiži interesa socijalnih povjesničara.

P. Jelavich upućuje i kritiku njemačkim socijalnim povjesničarima, osobito Wehleru, jer zanemaruju vlastitu tradiciju, te kao weberijanci ne koriste dosljedno Maxa Webera upravo na kulturnom području. Premda se poziva na poznatu Weberovu trijadu jednakopravnih dimenzija, Wehler je u svojoj sintezi *Deutsche Gesellschaftsgeschichte* (München, 1987.), piše Jelavich, podcjenio kulturu naspram druge dvije dimenzije - ekonomije i moći. Wehler je zapravo, ističe autor, oduzeo kulturi autonomiju koju joj je namijenio Weber, promatrajući je isključivo kroz socijalno-političke uvjete. No, Jelavich smatra kako je Wehler istovremeno pokazao da je ipak moguće integrirati kulturni koncept u socijalnu povijest, priznavši kulturi u razdoblju nacizma pokretačku snagu.

Kod Webera P. Jelavich nalazi mnogo toga zajedničkog s poststrukturalistima, pogotovo u njegovom širokom konceptu kulture kojeg, prema njegovu mišljenju, njemački povjesničari-weberijanci ignoriraju. Jelavich ističe kako je Weber pojmiio "kulturu" iz perspektive čovječanstva u najširem smislu, kao smišljeni isječak besmislene beskonačnosti kojeg uokviruje svako ljudsko djelovanje. Ipak, naglašava kako Weber nije do kraja osmislio kategoriju kulture, premda joj je pripisao sve značajne socijalne odnose, nego se koncentrirao na "idealne tipove" koji konstruiraju "povijesni individuum". Po tom se pak konceptu Weber bitno razlikuje od kasnijih radikalnih predstavnika poststrukturalizma, jer on uz pomoć "idealnih tipova" želi omogućiti djelomično uređeno i općenito razumjevanje ljudskoga iskustva, dok oni odriču mogućnost uređenih, suvislih, osobito sveobuhvatnih i holističkih povijesnih interpretacija, i to, kako naglašavaju, zbog preduboke "kaotičnosti" same povijesti. Jelavich smatra da mogućnosti kulturnopovijesnog pristupa njemačke socijalne povijesti unutar Weberovih koncepata još ni izdaleka nisu iscrpljene, ali i da joj poststrukturalističke teorije o jeziku i diskursu mogu biti barem toliko korisne koliko i, u Njemačkoj vrlo popularna, antropološka teorija kulture Clifforda Geertza.⁵⁷

Georg G. Iggers, drugi američki povjesničar (inače njemačkog porijekla) i teoretičar u diskusiji o percepciji "lingvističkog obrata" u historiografiji na stranicam *GG*-a, prikazujući neke bitne proturječnosti između izvornih lingvističkih teorija i njihove primjene unutar socijalne historije, zapravo naglašava kako je ta primjena nužno podrazumjevala odba-

⁵⁷ isto kao pod 55, str. 259-289.; O Cliffordu Geertzu Jelavich u istom članku (bilj. br. 55) piše da je 80-tih utjecao na zaokret kulturne antropologije u "radikalno-semiotičkom" smislu te utjecao na mnoge kulturno i idejno orijentirane povjesničare (str. 268), a Georg G. Iggers ga smješta u historiografski smjer koji se "najradikalnije" bavi jezičnom i diskurzivnom analizom prema De Saussureovim premisama: Georg G. Iggers, Zur "Linguistischen Wende" im Geschichtsdenken und in der Geschichtschreibung, *GG*, Heft 4, 1995., str. 559.

civanje najradikalnijih lingvističkih tvrdnji o odnosu jezika i društva. Čuveni angloamerički povjesničari i povjesničarke poput C. Geertza, Natalie Zemon Davis, Haydena Whitea, Dominicke La Capre i dr. povukli su analogiju između kulture, tj. društva i teksta, ali nisu promatrali jezik kao autonomni, samoregulirajući, socijalno nereferentni sustav poput Fernanda de Saussurea.⁵⁸ Oni su preko površine riječi prodirali u događaje i institucije da bi otkrili njihove temeljne strukture. Tako dok De Saussure zapravo tvrdi da jezik nema stabilno značenje, nego predstavlja sustav znakova sa samovoljnim odnosom prema vanjskim objektima, predstavnici poststrukturalističke nove kulturne povijesti tvrde da bi jezik trebao biti izvor sustava vrijednosti koji izgrađuje jednu kulturu. Iggers dalje naglašava kako postoji i otvoreno proturječje između ukidanja subjekta, tj. autora teksta kao nevažnog kod Derride i Foucaulta, i radova njihove sljedbenice J. Scott, koja u jeziku vidi sredstvo za lomljenje determinizma ekonomskih snaga kroz ljudsko djelovanje. Ovi bi primjeri trebali pokazati da radikalne lingvističke teze ne moraju nužno izazivati strah od "lingvističkog obrata" u socijalnoj historiografiji, nego dapače, mogu potaknuti njezin napredak.⁵⁹

U vezi s poststrukturalističkom kulturnom paradigmom i u Njemačkoj posebno dolazi do izražaja "inflacijska primjena" izraza diskurs.⁶⁰ Njezina percepcija u Njemačkoj, prema Peteru Schöttleru, ima dvostruko značenje. S jedne strane, zbog svojih pozitivnih konotacija i liberalnog prizvuka, ona se osobito rado rabi među istočnonjemačkim povjesničarima, djelomično kao zalog njihove integracije u zapadnonjemački znanstveni sustav.⁶¹ S druge strane, izraz "diskurs" je u Njemačkoj, uostalom kao i u drugim historiografijama, zbog svoje višeznačnosti i neprecizne upotrebe pridonio negativnom stavu prema kulturnoj paradigmi. Mnoge diskusije u *GG*-u o "lingvističkom obratu" i poststrukturalizmu u historiografiji svjedoče o semantičkoj razgranatosti ovog neologizma. Tako G. Iggers, s obzirom na istraživanje jezika i diskursa, razlikuje pet historiografskih smjerova na angloameričkom području u kojima se diskurs sasvim različito shvaća.⁶²

Osim P. Jelavicha i P. Schöttler se u svojoj diskusiji o "lingvističkom obratu" detaljnije pozabavio povjesničarima, osobito zanimljivom Foucaultovom, kako ističe, društveno znanstvenom definicijom diskursa, premda u Njemačkoj dominira jedna sasvim suprotna definicija - ona Jürgena Habermasa. Schöttler ističe kako u svome izrazito filozofskom konceptu Habermas cilja na etički ideal postizavanja konsenzusa u razgovoru subjekata,

⁵⁸ Švicarac Ferdinand de Saussure je smatrao da su riječi znakovi koji se sastoje od označitelja (napisanog ili izgovorenog s proizvoljno odabranim znacima) i označenog (predmeta kojeg označuje označitelj), a sam je jezik zatvoreni regulirajući sustav s čvrstom sintaksom i bez stabilnog referentnog odnosa prema vanjskom svijetu. Ove teze iz poč. 20. st. su prihvatili kasnije lingvisti, antropolozi i filozofi poput Rolanda Barthesa, Michaela Foucaulta i Jacquesa Derride, te ih primjenjivali u analizi literarnog teksta i ljudskoga društva koje su promatrali kao tekst: G. G. Iggers, n. dj. pod br. 57.

⁵⁹ Isto, str. 557-570.

⁶⁰ J. Kocka o izrazu diskurs piše: "Dieses Wort erlebt eine inflationäre Verwendung und ungenaue Ausweitung, die seine Brauchbarkeit stark reduziert.": P. Jelavich, n. dj. pod br. 55, str. 262.

⁶¹ Nakon "promjena" u bivšoj Istočnoj Njemačkoj u Berlinu je osnovan i danas najvažniji istočnonjemački teorijski časopis *Berliner Debatte - INITIAL. Zeitschrift für sozialwissenschaftlichen Diskurs*: Peter Schöttler, n. dj. pod br. 10, str. 140-141.

⁶² Kao "najradikalniji" smjer navodi kulturnu antropologiju C. Geertza koja je vrlo popularna i Njemačkoj, a "najkonvencionalnijim" smjerom smatra historiografiju političkog diskursa Johna Pococka i dr. Autor dalje navodi smjer u kojem Lynn Hunt i F. Furet daju primat diskursu i retorici, zatim smjer kritičke feminističke dekonstrukcije s J. Scott, te naposljetku smjer Garetha Stedmana Jonesa i dr., koji kroz analizu socijalnog i političkog diskursa pojmovno i empirijski približavaju "realne" socijalne strukture i procese: G. G. Iggers, n. dj. pod 57, str. 568-569.

koji počiva na odnosima jednakosti, a ne moći, čime povjesničarima ni ne otvara mogućnost empirijskog istraživanja. Foucault, sasvim suprotno, svojim definiranjem diskursa kao prakse, kao načina, tj. pravila govora i funkcioniranja, cilja na konkretno empirijsko istraživanje. Dakle, diskurs je institucionalizirani (ili onaj koji se može institucionalizirati) način govora, čija se pravila i mehanizmi funkcioniranja mogu doznati. Osim toga, Schötter ističe kako je Foucault skeptičan prema mogućnosti idealnog konsenzusa jer naglašava suptilne oblike zadobijanja moći unutar te konkretne, jezično i institucijski ograničene formacije.

Isti autor zaključuje kako upuštanje povjesničara u diskurzivnu analizu donosi pomak od naivnog realizma tradicionalne historiografije, a da se nužno ne postane zagriženi postmodernist, ali pod uvjetom da ne dođe do puke zamjene "etiketa", pa se umjesto o "ideologiji" i "mentalitetu" počne govoriti o "diskursu".⁶³ U svom radu P. Schöttler zapravo dotiče pitanje opravdanosti straha od "lingvističkog obrata" u historiografiji, koje je također bilo u središtu velike internacionalne debate u britanskom časopisu *Journal of Contemporary History*, pokrenute potkraj 1995. godine.

Zanimljivo je da ova burna debata o odnosu poststrukturalističkih teorija i povijesne znanosti nije naišla na nikakav odjek u časopisu njemačke "historijske društvene znanosti", premda je već tada GG bio vidno zainteresiranom za ove teorijske probleme. Doduše, debata koju je potaknuo Arthur Marwick u ime obrane "profesionalne historiografije" i "historijskog pristupa" naspram "postmodernističkog" i, kako smatra, whiteovskog "metafizičkog", više zaslužuje pažnju po vremensko-prostornoj širini i profesionalnoj reprezentativnosti sudionika,⁶⁴ nego po reprezentativnosti novijih kretanja u metodologiji historijskog istraživanja. Gubeći počesto od akademske razine, debata se kretala od ironičnog poigravanja s uporabom još uvijek dvoznačnog pojma "history" (u engleskom jeziku nema čvrstog grafemskog razlikovanja historije od povijesti⁶⁵) do karakterističnih postmodernističkih tvrdnji da historija nije znanost. Između dvaju krajnjih stavova o istraživačkom pristupu u historiografiji izraženih u debati - od negiranja osobitog značenja teorija, do zah-tjeva da svaki povjesničar bude filozof, najuvjerljivijim se čini Christopher Lloyd, profesor ekonomske povijesti na australskom University of New England.

On ističe kako danas više nije moguće oštro odijeliti povijesnu znanost od sociologije, etnologije, antropologije, ekonomije, geografije itd., niti je moguće znanstveno istraživati povijest bez upotrebe teorija. Ono što ga razlikuje od ostalih sudionika u raspravi koji mahom smatraju upotrebu teorija obvezatnom (osim A. Marwicka), jest tvrdnja da povjesničari ne moraju posuđivati teorije od drugih znanosti, nego da ih mogu sami stvarati, čime pobija glavni argument onih koji tvrde da zbog nedostatka vlastitih teorijskih koncepata historija nije (a vjerojatno i neće) postati znanost. Lloyd doduše govori o "socijalno-historijskoj" znanosti, u kojoj povijesna znanost mora biti jezgra socijalnih znanosti. Za razliku od Haydena Whitea, autora čuvene *Metahistory* (Baltimore, 1973.), koji "postmodernistički" sumnja u objektivnost historiografske spoznaje zbog njezine "diskurzivnosti", tj. uvjetovanosti društvenim, kulturnim i jezičnim kontekstom u kojem nastaje, Lloyd ju afirmira i to kao rezultat istraživanja odnosa između relativno trajnih entiteta,

⁶³ Peter Schöttler, n. dj. pod br. 10, str. 134-151.

⁶⁴ Od šestorice sudionika u debati koja se protegnula od početka 1995. do početka 1996. godine petorica su sveučilišni profesori i poznati povjesničari s triju kontinenata - tj. iz Sjedinjenih Američkih Država, Engleske, Irske i Australije - Hayden White, Arthur Marwick, Beverley Southgate, Geoffrey Roberts i Christopher Lloyd : *Journal of Contemporary History*, London - Thousand Oaks - New Delhi: SAGE Publications, January/April, 1995. i January 1996.

⁶⁵ O razlikovanju pojmova historija, historiografija i povijest kod nas je pisala M. Gross. Vidi: ista, n. dj. pod br. 10, str. 17-18, 21-24, 36-37, 63, 83-856, 101, 112, 181, 189.

struktura i sustava s općim osobinama, te aktuelnih, nestabilnih i promjenjivih fenomena. Teže je složiti se s Lloydovom tvrdnjom da, ontološki gledano, historija nema vremensku dimenziju prošlosti kao predmet *sui generis*,⁶⁶ tj. da nema uopće zaseban predmet istraživanja, na čemu, između ostalog, i gradi utemeljenost "socijalno-povijesne" znanstvene simbioze.

Danas se "historijska društvena znanost" u traženju puteva prema kulturnoj historiji sve više počinje okretati vlastitoj historiografskoj tradiciji, upozoravajući na zanimljive aspekte "zaboravljene" kulturnopovijesne tradicije. Postoje različiti vidovi svojevrstne "historijske kulturne znanosti" koja datira još od razdoblja prosvjetiteljstva u 18. stoljeću,⁶⁷ a može se pratiti kontinuirano do početka 20. stoljeća.⁶⁸ Kao dio njemačke kulturne historije aktualizira se i *Begriffsgeschichte* Reinharta Kosellecka iz 60-tih godina našega stoljeća.⁶⁹ Prvi tematski broj *GG*-a iz 1997. godine, pod naslovom "Wege zur Kulturgeschichte" ("Putevi prema kulturnoj historiji"), u cijelosti je posvećen upravo njemačkim kulturno-teorijskim konceptima, uglavnom iz 19. i početka 20. stoljeća.

U prvom članku ovoga tematskoga broja Heinz Dieter Kittsteiner ističe kako oslon na vlastitu tradiciju u kulturnopovijesnom orijentiranju može biti plodan poticaj ukoliko se radi o njemačkim klasičarima poput Jacoba Burckhardta, ili nezaobilaznog M. Webera. Promatrajući čovjeka u strukturama koje je on sam stvorio, ali s čijim ukupnim kretanjem ipak nije raspolagao, J. Burckhardt je postigao u 19. stoljeću distancu i od političke događajnice i od filozofije povijesti, po čemu je zanimljiv i današnjim povjesničarima. Autor govori i o Kockinoj inačici povezivanja kulturne i socijalne povijesti, zapravo definiranju "kulture" kroz kombinaciju Weberovih i Geertzovih koncepata. "Kultura" je tako, prema Kocki, "sustav znakova" koji unutar određene društvene grupe smisleno tumači

⁶⁶ Prošlost kao specifičan "vremenski" objekt kojim se historija bavi nije uvjetovala samo nastanak zasebnih historiografskih načela, nego i specifičnih spoznaja o vremenskoj dimenziji. U prvom redu to je pitanje povijesne periodizacije umjesto pukog kronološkog sagledavanja vremena, pri čemu je metodološki najdalje otišao karizmatični Fernand Braudel koji vrijeme stavlja u središte povjesničareva razmišljanja. Poznata je njegova trojna raspodjela vremena na "dugo trajanje", "strukturalno", tj. "konjunkturalno" vrijeme i "kratko vrijeme" ili "povijest događaja". On je upozorio da je ovo posljednje vrijeme ontološki "najvarljivije", te da se "grijež" "događajnosti" koji se pripisivao samo tradicionalnoj političkoj povijesti može pripisati svim suvremenim društvenim znanostima jer istražuje fenomene kratkoga vremena: isti, *Časopis za suvremenu povijest* 15, br. 2, Zagreb, 1983, str. 102, 104, 107, 117; M. Gross, Brodelijanski svijet, *Historijski zbornik*, god. XXXIX (1), Zagreb, 1986, str. 256-257; Isto tako u povijesnim je istraživanjima važna perspektiva "drugotnosti" ljudi i općenito vremena koje se istražuje: M. Gross, n. dj. pod br. 10, str. 380; Naravno, koliko god nije moguće u zahvaćanje potpuno nepoznatih dionica prošlosti ući izvan perspektive sadašnjosti u odabiru istraživačkog pitanja, toliko god se ona mora odbaciti u odgovaranju na istraživačko pitanje. Na tragu ovog načela je i načelo "moralne neutralnosti" povjesničara kojeg ne bi trebalo zanimati da li je neka pojava u prošlosti bila "ispravna", nego kakva je u odnosu prema problemima prema kojima ju je relativirao.

⁶⁷ U kratkoj crtici o 16. posebnom svesku *GG*-a pod naslovom "Kulturgeschichte heute" spominju se "ältere deutsche Traditionen einer historischen Kulturwissenschaft", dok Heinz Dieter Kittsteiner piše o tradiciji opće kulturne povijesti (*Kulturgeschichte*) koja je u razdoblju prosvjetiteljstva nosila naziv *Universalgeschichte*: isti, Was heißt und zum welche Ende studiert man Kulturgeschichte?, *GG*, Heft 1, 1997, str. 5-9.

⁶⁸ Hans Schleier zaključuje kako se njemačka tradicija kulturne povijesti nastupom u novo, 20. stoljeće ujedno i završava jer nije postojao "noseći" historijski koncept koji bi pomogao njezinoj sistematizaciji i metodološkom utemeljenju: Isti, *Deutsche Historiker des 19. Jahrhunderts*, *GG*, Heft 1, 1997., str. 95.

⁶⁹ C. Strupp, n. dj. pod br. 50, str. 45.; G. G. Iggers u sklopu historiografije političkoga diskursa piše o jednom od njezinih utemeljitelja, Reinhartu Kosellecku, zapravo utemeljitelju njemačke *Begriffsgeschichte*, i njegovoj enciklopediji "Geschichtliche Grundbegriffe", kojom je obuhvatio pojmovne promjene u "političko-socijalnom jeziku" Njemačke nakon 1750. godine. Iggers R. Kosellecka time stavlja u kontekst poststrukturalističke kulturne historije kao smjer koji se "najkonvencionalnije" bavi diskurzivnom analizom, dok je Koselleck smatrao svoju "historiju pojmova" važnim dijelom socijalne historije: G. G. Iggers, n. dj. pod br. 57, str. 562-564. Općenito o *Begriffsgeschichte* vidi: M. Gross, n. dj. pod br. 10, 368-369.

stvarnost i društvene odnose među ljudima, te omogućuje njihov odnos prema sebi samima i prema okolini. Kittsteiner ističe kako se sam Weber napajao istom njemačkom tradicijom kao i poststrukturalistički teoretičari,⁷⁰ tj. preuzeo je od Fridricha Nietzschea shvaćanje da povijest nema stalni smisao, nego je to "kaotična životna bujica", koju istraživač samo privremeno može objasniti.⁷¹

Christop Strupp uz temu "Wege zur Kulturgeschichte" ističe, pak, kako vlastita tradicija može biti i prepreka prihvaćanju novoga kulturnog koncepta, jer već u 19. stoljeća s Dietrichom Schäferom i Johannom Gustavom Droysenom nastaje i tradicija kritike kulturne historije u Njemačkoj.⁷² Osim spomenutih klasika, kao ključna imena kulturne historije iz sredine 19. stoljeća navode se još i Karl Eduard Vehse, Gustav Klemm, Georg Fridrich Kolb, Wilhelm Drumann, Wilhelm Wachsmuth, Johannes Scherr te Karl Biedermann,⁷³ a došlo je i do "povratka" Leopolda Rankea u znaku "lingvističkog obrata", jer ga se smatra utemeljiteljem modernoga historijskoga pripovijedanja.⁷⁴

Archiv für Sozialgeschichte (dalje *AS*) je drugi važan njemački časopis za socijalnu historiju, a izlazi jedanput godišnje kao svezak debelog formata, s prilogima prikupljenim prema unaprijed zadanom tematskom okviru.⁷⁵ Do 1996. godine glavni je urednik časopisa bio Hermann Beckstein, a otada uredništvo predvodi Karl Christiran Führer. Određene sličnosti vežu *AS* s prethodna dva anlizirana časopisa, ali časopis se odlikuje i posebnostima vrijednima pažnje unutar suvremenoga okvira socijalne historije.

Ponajprije, velik broj domaćih suradnika ovoga časopisa, kojeg izdaje Institut für Sozialgeschichte u Bonnu, usavršavao se, između ostalog, u čuvenoj "bielefeldskoj školi",⁷⁶ pa je paradigma "historijske društvene znanosti" u tom smislu zastupljena i na stranicama *AS*-a. S druge strane, *AS* pokazuje više interesa za probleme radništva i socijalne fenomene u užem smislu, pa je ovaj naglasak na povijesti radništva i svojevrsnoj socijalnoj mikroperpektivi, njegova *differentia specifica* u odnosu na više građanski, tj. opće društveno usmjereni *GG*. Isto tako, u odnosu na *GG*, *AS* se nešto više bavi povijesnom problematikom 20. stoljeća.

⁷⁰ P. Jelavich također spominje kako je Weber, poput kasnijih poststrukturalista Derride i Foucaulta, preuzeo Nietzscheovu epistemologiju: n. dj. pod br. 55, str. 282.

⁷¹ H. D. Kittsteiner, n. dj. pod br. 67, str. 15-17, 30.

⁷² C. Strupp, n. dj. pod br. 50, str. 45-46.

⁷³ H. Schleier, n. dj. pod br. 68, str. 73-74.

⁷⁴ Wolfgang Hardtwig, Historismus als ästhetische Geschichtsschreibung: Leopold von Ranke, *GG*, Heft 1, 1997., str. 99.; O historijskom "pripovijedanju" u razdoblju postmoderne i "lingvističkog obrata" vidi: M. Gross, n. dj. pod br. 10, str. 325-326, 331-336, 338-340.

⁷⁵ Trideset i peti svezak časopisa *Archiv für Sozialgeschichte* iz 1995. godine nije dostupan u NSK, pa sam analizirala prethodni svezak iz 1994. godine, kao i one iz 1996. i 1997. godine. Budući da se tematski okvir časopisa objavljuje dvije godine unaprijed, poslužila sam se tom korisnom obaviješću u analizi tematskoga spektra časopisa, pa sam upoznata i s tematskim okvirima svezaka za 1995., 1998. i 1999. godinu premda ih nisam imala u rukama. Od 1994. do 1999. g. su redom sljedeći tematski okviri: "Sozialgeschichte Osteuropas im Vergleich", "Sozialgeschichte der Bundesrepublik Deutschland 1949-1989", "Ländliche Gesellschaft im 19. Jahrhunderts", "Juden in Politik und Gesellschaft der 1920er Jahre", "Geschlechterrollen und Geschlechterbeziehungen im 19. und 20. Jahrhundert": *Archiv für Sozialgeschichte* (dalje *AS*), 34-36. Band, Bonn (dalje ne navodim odrednicu mjesta), 1994.-1997.

⁷⁶ Obavijest o tome vidi u rubrici "Die Mitarbeiterinnen und Mitarbeiter dieses Bandes": *Archiv für Sozialgeschichte*, 1994. i 1996-1997.

Od *IRSH*-a ga, pak, svakako razlikuje moderniji, bolje rečeno, naglašeniji poststrukturalistički pristup u obradi tema iz povijesti radništva i radničkoga pokreta, a razlikuje ga i širi tematski interes, u kojem povijest radništva nije uvijek u prvom planu kao u *IRSH*. S druge strane, i časopis *Archiv für Sozialgeschichte*, poput *IRSH*-a, posvećuje veliku pozornost informiranju čitateljstva o najnovijim radovima s područja socijalne povijesti, no, ne u obliku iscrpne bibliografije kao *IRSH*, nego kroz veliku rubriku *Forschungsberichte und Rezensionen*. Samo recenzije unutar ove rubrike redovito čine jednu trećinu godišnjega sveska i obrađuju preko sto i pedeset novijih naslova. U svakom se broju najprije odvojeno recenziraju specijalizirani radovi s područja povijesti radništva i radničkoga pokreta, a potom i oni s područja opće socijalne povijesti. Recenzentski je interes ponajviše usmjeren na njemačku historiografiju, ali se pomno prati i produkcija vodećih zapadnih historiografija.

Dok se u *Geschichte und Gesellschaft* puno teoretski raspravlja o mogućnostima poststrukturalističke kulturne "paradigme" unutar socijalne povijesti, u časopisu *Archiv für Sozialgeschichte* ona se "tiho" i uspješno integrirala unutar uži, "prizemnijih" socijalnih tema i područja. U ne malom broju kulturnopovijesno usmjerenih tematskih članaka zrcale se različiti utjecaji, no, svi su oni rezultat poststrukturalističkih kretanja koje uokviruje naziv "nova" kulturna historija. U središtu su teme koje je od 80-tih godina na dnevni red počela stavljati Geertzova kulturna antropologija - istražuje se percepcija duhovnih značenja i vrijednosti kod prosječnih pojedinaca, poput smisla života ili smrti, a prema "tekstualnoj analizi" njihovih autobiografija i sličnih zapisa. Ista tematska problematika istražuje se i na uzorku određene društvene grupe ili "krajolika",⁷⁷ pri čemu je neizostavan interes za svakodnevicu malog čovjeka, njegove svakodnevne navike i životni standard. Tako, na primjer, Jörg Baten u svom "antropometrijskom" prilogu istražuje određene gospodarske utjecaje na regionalne razlike prehrambenog standarda u Prusiji sredinom 19. stoljeća.⁷⁸

U tematskim člancima *AS*-a je daleko više nego u *GG*-u zastupljena i jedna druga "nova" tema postmodernističkoga diskursa - povijest roda. Povijest roda ne obrađuje se ovdje samo kroz ženske teme, nego i kroz sagledavanje fenomena muškosti u javnom diskursu, ili pak muških shvaćanja iz nižih struktura društvene svakodnevice i sl. U tom smislu je posebno zanimljiv članak Harriet Rudolph, u kojem se komparativno, u njemačko-engleskoj perspektivi, razmatraju dimenzije muškosti u ekonomskim reklamama za vrijeme Prvoga svjetskog rata. U istom svesku iz 1996. godine autorica Anne Lipp analizira čežnju za mirom u percepcijama i iskustvima njemačkih vojnika u Prvom svjetskom ratu.⁷⁹ Teme iz povijesti žena zastupljene su u gotovo svakom svesku - one se proučavaju

⁷⁷ Vidi: Monica Rüthers, *Lebenszusammenhang und Weltbild einer großbürgerlichen jüdischen Großmutter aus Brest in Litauen, "Sozialgeschichte Osteuropas im Vergleich"*, *AS*, 34. Band, 1994., str. 157-198.; Oliva Wiebel-Fanderl, *Kulturelles Gedächtnis und Tod in der ländlichen Gesellschaft Österreichs um 1900. Aspekte des erlebten und bedachten Todes in lebensgeschichtlichen Aufzeichnungen*, *AS*, 36. Band, 1996., str. 155-174.; Joachim Schlör, *Bilder Berlins als "jüdischer" Stadt. Ein Essay zur Wahrnehmungsgeschichte der deutschen Metropole*, "Juden in Politik und Gesellschaft der 1920er Jahre", *AS*, 37. Band, 1997., str. 207-230.

⁷⁸ Vidi: Jörg Baten, *der Einfluß von Einkommensverteilung und Milchproduktion auf die regionalen Unterschiede des Ernährungsstandards in Preußen um die Mitte des 19. Jahrhunderts. Ein anthropometrischer Diskussionsbeitrag*, "Ländliche Gesellschaft im 19. Jahrhundert", *AS*, 36. Band, 1996., str. 69-84.

⁷⁹ O poimanju muškosti te o percepcijama i iskustvima muškaraca u prošlosti vidi radove: Harriet Rudolph, *Männerikonographie. Dimensionen von Männlichkeit in der Wirtschaftswerbung während des Ersten Weltkrieges in Deutschland und England*, *AS*, 36. Band, 1996., str. 257-277.; Anne Lipp, *Friedenssehnsucht und Durchhaltebereitschaft. Wahrnehmungen und Erfahrungen deutscher Soldaten im Ersten Weltkrieg*, isto, str. 279-292.

unutar institucije braka, ali i javnog političkog diskursa, ženskih pokreta itd.⁸⁰ O zastupljenosti rodnopovijesne perspektive sam za sebe dovoljno govori i tematski naslov sveska za 1998. godinu - "Uloga roda i rodni odnosi u 19. i 20. stoljeću" ("Geschlechterrollen und Geschlechterbeziehungen im 19. und 20. Jahrhundert").⁸¹

Prvi dio rubrike *Forschungsberichte und Rezensionen* u *AS*-u uspješno ujedinjuje nekoliko važnih sastavnica: nudi novu, kritičku i u međunarodnoj perspektivi komparativnu informaciju o istraživačkim poduhvatima na određenim tematsko-problemskim područjima socijalne povijesti, za koje je časopis posebno zainteresiran. U svakom se svesku na ovaj način obrađuje preko deset tematsko-istraživačkih područja, a u okviru jedne, ponekad i vrlo široko postavljene teme usporedno se vrednuje cijeli set radova koji se tom temom bavi. Nerijetko se ovdje prate i aktualne historiografske diskusije uz određenu temu, ili se, pak, općenito prikazuju kretanja u pojedinim zapadnim socijalnim historijama, poput austrijske, švicarske ili američke.⁸²

U ovim je "izvještajima" u 1994. godini komparacija bila vidno zastupljena, ne samo u uobičajenom tehničkom, nego i u tematskom smislu: obrađuje se literatura za komparativno istraživanje njemačkoga i austrijskoga visokoga školstva između dva svjetska rata, zatim diskusije u vezi s komparativnom analizom njemačke i američke industrije željeza i čelika od 1870-tih od 1930-tih, te projekt amsterdamskog Instituta⁸³ o komparativnom istraživanju radništva u svijetu.⁸⁴ U istom je broju u "izvještajima" bio i naglašeniji interes za rezultate istraživanja radničkih tema, kao što su nezaposlenost i rodna hijerarhija na tržištu rada, štrajkovi i sukobi te izgradnja socijalnih stanova i stambena politika.⁸⁵

Praćenje socijalne historiografije u svjetskoj perspektivi nameće rubrici *Forschungsberichte* vrlo široku i raznoliku tematsku orijentaciju, koju je teško svesti pod neki zajednički nazivnik. Uz klasične teme iz gospodarstva i poduzetništva, spominje se, na primjer, povijest okoliša, kao jedna od najmlađih socijalnopovijesnih disciplina⁸⁶, a vidljiv je i, u

⁸⁰ Sirje Kivimäe, Frauen und Frauenbewegung in Estland von der Jahrhundertwende bis zum Ausbruch des Zweiten Weltkrieges, "Sozialgeschichte Osteuropas im Vergleich", *AS*, 34. Band, 1994., str. 199-221.; Sylvia Möhle, Ehe und Ehescheidung in ländlichen Gemeinden des Kurfürstentums und Königreichs Hannover 1790-1870, *AS*, 36. Band, 1996., str. 127-154.; Claudia Prestel, Frauenpolitik oder Parteipolitik? Jüdische Frauen in innerjüdischer Politik in der Weimarer Republik, *AS*, 37. Band, 1997., str. 121-156.

⁸¹ Vidi: Rahmenthemen der nächsten Bände des "Archivs für Sozialgeschichte", *AS*, 37. Band, 1997., str. 795.

⁸² O tome vidi: Jürgen Nautz, Neure Forschungen zur österreichischen Sozial- und Zeitgeschichte, *AS*, 34. Band, 1994., str. 239-268.; Paul Nolte, Amerikanische Sozialgeschichte in der Erweiterung. Tendenzen, Kontroversen und Ergebnisse seit Mitte der 1980er Jahre, *AS*, 36. Band, 1996., str. 363-394.; Mario König, Neure Forschungen zur Sozialgeschichte der Schweiz, isto, str. 395-433.; Klaus Weinbauer, "Race" und "Class" in der amerikanischen Labor History, *AS*, 37. Band, 1997., str. 425-443.

⁸³ Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis: usp. s uvodom u podpoglavlju "'Historiografija radničkog pokreta'"

⁸⁴ O komparativnim istraživanjima vidi: Michael Gegler, Neuere Literatur zur Geschichte der Universitäten, Wissenschaften, Studenten und Korporationen in Deutschland und Österreich unter besonderer Berücksichtigung der Jahre 1918-1945, *AS*, 34. Band, 1994., str. 300-332.; Thomas Welskopp, Betriebliche Sozialpolitik im 19. und frühen 20. Jahrhundert. Eine Diskussion neuerer Forschungen und Konzepte und eine Branchenanalyse der deutschen und amerikanischen Eisen- und Stahlindustrie von den 1870er bis zu den 1930er Jahren, isto, str. 333-374.; Christiane Eisenberg, Die Arbeiterbewegungen der Welt im Vergleich. Methodenkritische Bemerkungen zu einem Projekt des Internationalen Instituts für Sozialgeschichte in Amsterdam, isto, str. 397-410.

⁸⁵ Martin L. Müller, ein Jahrhundert Sozialer Wohnungsbau. Ein Literaturbericht zur Wohnungspolitik im Konfliktfeld von Markt und Sozialstaat, *AS*, 34. Band, 1994., str. 375-396.; Michael Schäfer, Streiks - Arbeitskämpfe - Konfliktregulierung. Neuerscheinungen zur historischen Arbeitskonfliktforschung, isto, str. 411-428.; Martin H. Geyer, Arbeitslosigkeit, Arbeitsmarkt und Geschlechterhierarchien, isto, str. 429-440.

⁸⁶ Norbert Fischer, Der neue Blick auf die Landschaft. Die Geschichte der Landschaft im Schnittpunkt von Sozial-, Geistes- und Umweltgeschichte, *AS*, 36. Band, 1996., str. 434-442.

određnom smislu foucaultovski, interes za proučavanje povijesti medicine i njezine uloge u društvu, koji nije zaobišao ni njemački znanstveni diskurs.⁸⁷ U vremenskom pogledu, najviše se prate istraživačka pitanja iz 20. stoljeća, a vidno je zastupljena i *Zeitgeschichte*, tj. suvremena povijest. Jedno od njezinih zanimljivijih područja je istraživanje masovne komunikacije, filma i televizije.⁸⁸ "Stare" njemačke teme, poput nacizma, istražuju se na "nov" način - kroz istraživanje predrasuda, žena i sl., a ne jenjavaju ni rasprave o povijesti DDR-a.⁸⁹ Metodološke rasprave o kretanjima unutar njemačke *Gesellschaftsgeschichte* (povijesti društva), pak, i dalje u svom središtu imaju Weberova djela, te, svakako, Wehlerovu "Deutsche Gesellschaftsgeschichte".⁹⁰

Pogovor: umjesto postmodernističkoga "kraja", "humanizacija" socijalne historije

Analiza triju prikazanih zapadnoeuropskih časopisa je parcijalna, ali ipak omogućava opći uvid u jednu nacionalnu i jednu internacionalnu socijalnu historiju. Bilo da je riječ o njemačkoj socijalnoj historiji ili o međunarodnoj historiji radništva, kao razvijenoj socijalnohistorijskoj poddisciplini, nameće se isti zaključak. U svim su časopisima, u većoj ili manjoj mjeri, prisutni novi pristupi, koji su u 1990-tim nedvojbeno doprinjeli svojevrsnoj "humanizaciji" socijalne historije.

Ponajprije, unutar velikih struktura prošlosti, postao je i unutar svoje uže socijalne okoline vidljiv običan čovjek, i to u svojoj potpunoj dimenziji - muškoj i ženskoj. U određenom je društvenom okruženju socijalna historija pokazala da pravde nema ni među "jednakima" - razobličila je rasnu, etničku i rodnu diskriminaciju unutar radničke klase. Isto tako, zapadna je socijalna historija svoj znanstveni rakurs počela širiti i na nerazvijeni - "Treći svijet" - uključujući tako u svoja komparativna istraživanja povijest cijeloga čovječanstva, a ne samo njegova razvijenijeg dijela. Kroz nove, poststrukturalističke pristupe - rodnopovijesni i kulturnopovijesni - socijalna nam je historija učinila čovjeka iz prošlosti, usprkos svojoj njegovoj "drugotnosti", bliskijim i konkretnijim, pri čemu je i sama postala čovjeku primjerenija - dakle, humanija.

⁸⁷ O Foucaultovim istraživanjima seksualnosti u okružju medicinskog diskursa, kao i o njegovim utjecajima na daljnje istraživanje uloge medicine, posebno psihijatrije u društvu vidi: P. Jelavich, n. dj. pod br. 55, str. 270-274.; Ovi člancima se ne pozivaju direktno na Foucaulta, ali su mu po shvaćanja uloge medicine u društvenom kontekstu bliski: Franz-Josef Brüggemeier, Konstruktion und Wirklichkeit. Neuere Arbeiten zur Geschichte von Medizin und Gesellschaft, *AS*, 34. Band, 1994., str. 489-494.; Alfons Labisch/Jörg Vögele, Stadt und Gesundheit. Anmerkungen zur neueren sozial- und medizinhistorischen Diskussion in Deutschland, *AS*, 37. Band, 1997., str. 396-424.

⁸⁸ Axel Schildt, Zur Historisierung der massenmedialen Revolution. Neue Literatur über Massenkommunikation, Film und Fernsehen, *AS*, 36. Band, 1996., str. 443-458.

⁸⁹ Olaf Blaschke, Tyrannie und Tradition in der Region. Abweichende Urteile über die Katholiken im Nationalsozialismus, isto, str. 471-480.; Birthe Kundrus, Frauen und Nationalsozialismus. Überlegungen zum Stand der Forschung, isto, str. 481-499.; Patrik von zur Mühlen, Neuere Forschungen über Repression und Widerstand in der frühen DDR, *AS*, 37. Band, 1997., str. 534-539.

⁹⁰ Karl Heinrich Kaufhold, Gesellschaftsgeschichte als Modernisierungsgeschichte. Überlegungen zu Hans-Ulrich Wehlers "Deutscher Gesellschaftsgeschichte" aus der Sicht eines Wirtschafts- und Sozialhistorikers, *AS*, 37. Band, 1997., str. 547-572.; Ton Nijhuis, Problems and Opportunities of the German *Gesellschaftsgeschichte*. Some Reflections on its Methodological Foundations and its Future Agenda, *AS*, 36. Band, 1996., str. 529-535.; Friedrich Lenger, Zum Fortgang der Max Weber - Edition, isto, str. 536-552.

Čini mi se, stoga, da intenzivno postmodernističko "preoblikovanje" u 1990-tim, barem u slučaju socijalnih historija koje su se ovdje razmatrale, nije naznačilo "skori kraj"⁹¹ socijalne historije, nego je, u prvom redu, doprinjelo njezinoj humanizaciji.

Prilog

Abecedni popis povijesnih časopisa na engleskom, njemačkom, francuskom i talijanskom jeziku u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu za razdoblje 1996.-1997. godine*

1. The American Historical Review, Volume 101, Number 1-3, [editor: Michael Grossberg], Washington: American Historical Association, 1996., 980 str.
2. Annales: histoire, sciences sociales, 51e Année, N° 1-4, [directeur de la rédaction: Jean-Yves Grenier], Paris: Armand Colin, 1996., 935 str.
3. Antiquity, Volume 70, Number 267-269, [editor: Christopher Chippindale], Oxford: Antiquity Publications Ltd at Oxford University Press, 1996., 728 str.
4. Archiv für Geschichte der Philosophie, 78. Band, Heft 1-2, [Redaktion: Matthias Frenzel, Andreas Schubert / US editor: Steven Nadler], Hamburg: Dorothea Frede i Wolfgang Bartuschat, 1996., 224 str.
5. Archiv für Reformationsgeschichte/Archive for Reformation History, Vol. 87, 1996., [Redaktion/managing editors: Gottfried G. Krodel, Heinz Schilling], Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus, 1996., 411 str.
6. Archiv für Sozialgeschichte, 34. [Schriftleitung: Hermann Beskstein], Bonn: Institut für Sozialgeschichte, 1994., 750 str.; 36. Band, [Schriftleiter: Karl Christian Führer], 1996., 826 str.; 37. Band, 1997., 795 str.
7. Austrian History Yearbook, Volume XXVII, [executive editor: David F. Good], Minneapolis: Centre for Austrian Studies/Conference Group of Central European History/Society for Austrian and Habsburg History, 1996., 363 str.
8. * Balcanica: storia, cultura, politica, Anno XIII, Numero 1/2, [direttore responsabile: Antonio Jerkov], [bez podatka o izdavaču i mjestu izdanja], 1996., 270 str.
9. Bulletin of the History of Medicine, Volume 70, Number 1-3, [editors: Gert H. Brieger, Jerome J. Bylebyl], Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1996., 575 str.
10. Cahiers de civilisation médiévale: X^e-XIIe siècles, 39e Année, Janvier/Juin-Juillet/Septembre, [directeur: Piotr Skubiszewski], Poitiers: Centre d' Études Supérieures de Civilisation Médiévale, 1996., 298 str.
11. The Canadian Historical Review, Volume 77, Number 1-3, [co-editors: Linda Kealey, Keith Walden], Toronto: University of Toronto Press Incorporated, 1996., 473 str.
12. Deutsche Vierteljahres Schrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte, 70. Jahrgang, Heft 1-3, [herausgegeben von Richard Brinkmann ... et al.], Stuttgart, Verlag J. B. Metzler, 1996., 532 str.
13. * East European Politics and Societies, No. 1-3, [editor: Jan T. Gross], Berkeley: University of California Press, 1996, 541. str.
14. * East European Quarterly, Volume XXX, Number 1-3, [editor: Stephen Fischer-Galati], Boulder: University of Colorado, 1996., 399 str.

⁹¹ Često se ističe kako postmoderna, čiji su izraz u velikoj mjeri noviji poststrukturalistički pristupi u socijalnoj historiji, nema humanističke idealne, nego potiče uvjerenja o kraju zapadne civilizacije, tj. "smrti individue" i "kraju povijesti". U tom je smislu čuvena knjiga Francisa Fukuyame "Kraj povijesti i posljednji čovjek" (Zagreb, 1994.): M. Gross, n. dj. pod br. 10, str. 322-323.

* Za svaki časopis u uglatoj zagradi navodim glavnog urednika, a potom mjesto izdanja i izdavača. Časopisi koji se bave problemima srednje, istočne i jugoistočne Europe označeni su zvjezdicom (*) iza rednoga broja.

15. *Geschichte und Gesellschaft: Zeitschrift für Historische Sozialwissenschaft*, 21. Jahrgang, Heft 1-4, [Geschäftsführend: Hans-Ulrich Wehler ... et al.], Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1995., 616 str.; 22. Jahrgang, Heft 1-4, 1996., 628 str.; 23. Jahrgang, Heft 1-4, 1997., 663 str.
16. *Histoire, économie et société*, 15e Année, N° 1-2, [comité de rédaction: Jean-Pierre Bardet ... et al.], Paris: Éditions SEDES, 1996., 331 str.
17. *Historia: Zeitschrift für alte Geschichte - Revue d'histoire ancienne - Journal of Ancient History - Rivista di storia antica*, Band XLV, 1-3 quartal/Heft 1-3., [Zentralredaktion: Alexander F. Wensler], Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1996., 392 str.
18. *Historia Mathematica*, Volume 23, Number 1-3, [editor: Karen Hunger Parshall], Orlando: Academic Press, Inc., 1996, 351 str.
19. *Historische Zeitschrift*, Band 262, Heft 1-3, Band 263, Heft 1-2, [Schriftleiter: Lothar Gall], München: R. Oldenbourg Verlag GmbH, 1996., 560 str.
20. *History: the Journal of the Historical Association*, Volume 81, Number 261-264, [editor: H. T. Dickinson], Oxford; Cambridge: Blackwell Publishers, 1996., 737 str.
21. *History and Theory: Studies in the Philosophy of History*, Volume 35, Number 1-4; Volume 36, Number 1-2, [executive editor: Brien C. Fay], Middletown: Wesleyan University, 1996., 415 str.
22. *History of European Ideas*, Volume 22, Number 1-3, [editor-in-chief: J. W. Burrow], Oxford: Elsevier Science Ltd, 1996., 260 str.
23. *History of Political Thought*, Volume XVII, Issue 1-3, [executive editors: Janet Coleman, Iain Hampsher-Monk], Hackensack: Imprint Academic, 1996., 464 str.
24. *History of Religions: an International Journal for Comparative Historical Studies*, Volume 35, Number 3-4, [editors: Frank E. Reynolds ... et al.], Chicago: The University of Chicago Press, 1996., 195-385 str.; Volume 36, Number 1, 83 str.
25. *History of Science*, Volume 34, Part 1, Number 103, Part 3, Number 105, Part 4, Number 106, [editor: R. S. Porter], Cambridge: Science History Publications Ltd, 1996., 505 str.
26. *International Review of Social History*, Volume 40, Part 1-3 + Supplement 3, [executive editor: Marcel van der Linden], Cambridge: Cambridge University Press, 1995., 521 + 236 str.; Volume 41, Part 1-3 + Supplement 4, 1996., 478 + 177 str.; Volume 42, Part 1-3 + Supplement 5, 1997., 524 + 197 str.
27. *Internationale Zeitschrift für Geschichte und Ethik der Naturwissenschaften, Technik und Medizin*, N. S. Vol. 4, Nr. 1-4, [Schriftleitung: dr. habil. Renate Tobies], Basel; Boston; Berlin: Birkhäuser Verlag, 1996., 272 str.
28. * *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, Band 44, Heft 1-3, [Redaktion: Katrin Boeckh], München: Edgar Hösch, 1996., 484 str.
29. *Journal of Contemporary History*, Volume 30, Number 1-2; Volume 31, Number 1-4, [editors: Walter Laqueur ... et al.], London; Thousand Oaks; New Delhi: SAGE Publications, 1996., 755 str.
30. *Journal of European Studies: Literature and Ideas from the Renaissance to the Present*, Volume 26, Part 1-3, Number 101-103, [general editor: J. E. Flower], Buckinghamshire: Alpha Academic, 1996., 371 str.
31. *Journal of Historical Geography*, Volume 22, Number 1-4, [editor: Alan R. H. Baker], London: Academic Press Limited, 1996., 494 str.
32. *Journal of the History of Behavioural Sciences*, Volume XXXII, Number 1-2, [editor: Barbara Ross], Vermont: Clinical Psychology Publishing Company, Inc.; Number 3, [editor: Barbara Ross], New York: John Wiley & Sons, Inc., 1996., 325 str.
33. *Journal of the History of Biology*, Volume 29, Number 1-3, [editor: Everett Mendelsohn], Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 1996., 479 str.

34. *Journal of the History of Ideas*, Volume 57, Number 1-4, [executive editor: Donald R. Kelley], Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1996., 756 str.
35. *The Journal of Interdisciplinary History*, Volume XXVI, Number 3-4 (Winter - Spring), [managing editor: Ed Freedman], Cambridge: MIT Press, 1996., 751 str.; Volume XXVII, Number 1-2 (Summer - Autumn), 385 str.
36. *The Journal of Modern History*, Volume 68, Number 1-3, [managing editor: Mary Van Steenberg], Chicago: The University of Chicago Press, 1996., 746 str.
37. *Journal of the History of Medicine and Allied Sciences*, Volume 51, Number 1-3, [editor: Stanley W. Jackson], New Haven: The Journal of the History of Medicine and Allied Sciences, Inc., 1996., 393 str.
38. *Klio: Beiträge zur alten Geschichte*, Band 78, Heft 1-2, [Chefredakteur: Hans-Joachim Gehrke], Berlin: Akademie Verlag GmbH, 1996., 571 str.
39. *Medical History: a Quarterly Journal Devoted to the History of Medicine and Related Sciences*, Volume 40, Number 1-4, [editors: W. F. Bynum, Vivian Nutton], London: Professional & Scientific Publications, 1996., 550 str.
40. *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, 104. Band, Heft 1-2, [Redaktion: Georg Scheibelreiter ... et al.], Wien: R. Oldenburg Verlag Ges. m. b. H., 1996., 236 str.
41. *Le moyen age: revue d'histoire et de philologie*, N° 1, [directeurs: G. Duby ... et al.], Paris; Bruxelles: De Boeck & Larcier s.a., 1996., 186 str.
42. *New Literary History: a Journal of Theory and Interpretation*, Volume 27, Number 1-3, [editor: Ralph Cohen], Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1996., 592 str.
43. *Numen: International Review for the History of Religions*, Volume XLIII, No. 1-3, [editors: H. G. Kippenberg, E. T. Lawson], Leiden: E. J. Brill, 1996., 336 str.
44. * *Österreichische Osthefte: Zeitschrift für Mittel-, Ost- und Südosteuropaforschung*, Jahrgang 38, Heft 1-2, [Chefredakteur: Walter Lukan], Wien: Österreichisches Ost- und Südosteuropa-Institut, 1996., 267 str.
45. *Revue de l'histoire des religions*, Tome 213, Fascicule 1, [rédaction: Charles Amiel], Évry Cedex: Presses Universitaires de France, 1996., 115 str.
46. *Revue d'histoire diplomatique*, 1-2, [direction: Georges Dethan ... et al.], Paris: Editions A. Pedone, 1996., 190 str.
47. *Revue d'histoire ecclésiastique*, Vol. XCI. N° 1-2 – DL. XCI. N° 1-2, [comité de direction/redactieraad: R. Aubert ... et al.], Leuven: Université Catholique De Louvain – Katholieke Universiteit Te Leuven, 1996., 741 + 349 (Bibliographie) str.
48. *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, Tome 43, 1-3, [rédacteur en chef: Jacques Bouillon], Paris: Société d'Histoire Moderne et Contemporaine, 1996., 568 str.
49. *Revue historique*, 597-600, [directeurs: Jean Favier, René Rémond], Paris: Presses Universitaires de France, 1996., 545 str.
50. *Rivista storica italiana*, Vol. CVIII, Fascicolo 1, [Redazione: Adriano Viarengo], Napoli: Edizioni Scientifiche Italiane s.p.a., 1996., 491 str.
51. *Saeculum: Jahrbuch für Universalgeschichte*, Band 47, I. Halbband, [Schriftleitung: Jochen Martin, Heinrich von Stietencron], Freiburg; München: Verlag Karl Alber, 1996., 175 str.
52. * *Slavic Review: American quarterly of Russian, Eurasian and East European Studies*, Volume 55, Number 1, [managing editor: Richard Frost], Cambridge: American Association for the Advancement of Slavic Studies, Inc., 1996., 243 str.
53. *Speculum: a Journal of Medieval Studies*, Vol. 71, No. 1-4, [editor: Luke Wenger], Cambridge: The Medieval Academy of America, 1996., 1086 str.
54. *Studies in History and Philosophy of Modern Physics*, Volume 27, Part B, Number 1-4, [editors: Jeremy Butterfield ... et al.], Exeter: Elsevier Science Ltd, 1996., 531 str.

55. *Studies in History and Philosophy of Science*, Volume 27, Number 1-4, [editor: Nicholas Jardine], Exeter: Elsevier Science Ltd, 1996., 637 str.
56. * *Südosteuropa-Jahrbuch*, Byzanz und seine Nachbarn, 26. Band, [hrsg. von Armin Hohlweg], München: Südosteuropa-Gesellschaft, 1996., 346 str.
57. * *Südosteuropa Mitteilungen*, 36. Jahrgang, Heft 1-4, [Redaktion: Hausjörg Brey], München: Südosteuropa-Gesellschaft, 1996., 198 str.
58. *Technikgeschichte*, Band 63, Heft 1-3, [Redaktion: Reinhold Reith], Berlin: Verein Deutscher Ingenieure, 1996., 278 str.
59. *Viator: Medieval and Renaissance Studies*, Volume 27, 1996., [managing editor: Mary A. Rouse], Berkeley; Los Angeles; London: University of California Press, 1996., 359 str.
60. *Zeitschrift für Kirchengeschichte*, 107. Band, Heft 1-2, [herausgegeben von Joachim Mehlhausen ... et al.], Stuttgart; Berlin; Köln: Verlag W. Kohlhammer, 1996., 290 str.
61. * *Zeitschrift für slavische Philologie*, Band LV, Heft 1-2, [herausgegeben von Tilman Berger ... et al.], Heidelberg: Universitätsverlag C. Winter, 1995/1996., 458 str.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJESTINST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RAD OVI 31

ZAGREB 1998.

Izdavač
Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Za izdavača
Stipe Botica

Redakcija
Branka Boban
Neven Budak
Mirjana Gross
Franko Mirošević
Iskra Iveljić
Nikša Stančić
Božena Vranješ-Šoljan

Urednički kolegij
Ivo Goldstein
Marijan Matićka
Mario Strecha

Izvršni urednik
Mario Strecha

Adresa uredništva

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb, Ivana Lučića 3
tel. 385 1/ 6120 150, 6120 158, fax. 385 1/ 6156 879

Časopis izlazi jednom godišnje. Izdavanje časopisa sufinancira
Ministarstvo znanosti i tehnologije Republike Hrvatske.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske
br. 6859/1 od 5.X.1982. časopis »Radovi« oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Ministarstvu znanosti i tehnologije
Republike Hrvatske pod brojem UP-547/2-84-1984.

Naslovna stranica

Iva Makvić

Prijevod sažetaka

Marina Denona-Krsnik

Kompjutorski slog i prijelom

DENONA d.o.o., Garićgradska 6, Zagreb

Tisak

KRATIS, Vrapčanska 15, Zagreb

Tiskanje završeno u travnju 1999. godine

Naklada

300 primjeraka

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna biblioteka, Zagreb

UDK 949.75

RADOVI 31

/ [uređivački odbor Ivo Goldstein... et al.]. - Zagreb
: Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta, 1998.

– 340 str. ; 24 cm

– Summaries.

ISBN 0353-295X